doğu anadolu'da âşık edebiyatının esasları

hasan kartarı

doğu anadolu'da âşık edebiyatının esasları

HASAN KARTARI

Dizildiği - Basıldığı Yer : Demet Matbaacılık Sanayi
ANKARA - 1977

İÇİNDEKİLER

1 — İçindekiler 3
2 — Bu kitabın hazırlanmasında yararlandığım kaynaklar 4
3 — Kitap hakkında 5
4 — Önsöz 7
5 — Giriş 10
6 — Âşık 11
7 — Âşık ve toplumdaki yeri 12
8 — Âşıklarda sanat 57
9 — Dede Korkut yurdunun sözlü Halk Edebiyatı 59
10 — Destan ve Hikâyeler 63
11 — Hikâye ve Destanların sunulması (Takdimi) 65
12 — Hikâye veya Destanların anlatımında göz önünde tutulan bölümler 66
a — Üstadname (Ser Sühane veya Temel Atma) 66
b — Hikâye veya Destanın tanıtılması 71
c — Hikâye veya Destan özü 71
d — Sonuç (Duvakkapma) 73
13 — Hikâye ve Destanların çeşit ve nitelikleri ... 78
14 — Hikâye ve Destanların Ana Bölümleri 80
I — Hikâye ve Destan Kahramanlarının Doğumu, Eğitim ve Öğretimi 80
A — Hikâye ve Destan Kahramanının Ana Rahmine düşmesi ve Doğumu 80
B — Hikâye veya Destan Kahramanının Eğitim ve Öğretimi 82
II — Kahramanların Bade içmeleri (Âşık ve Maşukun Buta almaları) 83
III — Kahramanların önlerine çıkan Engeller 98
1 — Kahramanın kendi Vatanında karşılaştığı engeller 99
2 — Yol ve yolculukta karşılaştığı engel. 101
3 — Sevgilisinin yurdunda karşısına çıkan engeller 106
IV — İmtihanlar müsabakalar ve başarı (Galibiyet) 109

Bu kitabın hazırlanmasında yararlandığım kaynaklar :

I — Canlı kaynaklar :

A) — Âşık Kasım (Merhum) (Çıldırlı Âşık Şenliğin oğlu)
B) — Âşık Mehmet Hicranî
C) — Âşık İslam Erdenanar
D) — Âşık Musa Ünlü
E) — Âşık Murat Çobanoğlu
F) — Âşık Şeref Taşlıova
G) — Âşık İlhami Demir
H) — Âşık Yaşar Reyhani
I) — Âşık Lütfü Aydın
J) — Âşık Abbas Seyhan
K) — Daha birçok Doğu illeri âşıkları

II — Yazılı kaynaklar :

1 — Azerbaycan Destanları Cilt: 1, Azerbaycan SSR İlimler Akademyası neşriyatı Bakü-1965
2 — Azerbaycan Destanları Cilt: 4, Azerbaycan SSR İlimler Akademyası neşriyatı, Bakü-1969
3 — 1855 Kars Zaferi, Kırzıoğlu M. Fahrettin, İstanbul - 1955
4 — Âşık Şenlik, İsmail Âşıkoğlu, Kovan Yayınları 1964
5 — Azerbaycan Edebiyat Tarihi Cilt: 1, Azerbaycan SSR İlmler Akademyası neşriyatı Bakü-1960
6 — Dede Korkut Hikâyeleri, Cevdet Kudret, Varlık Yayınları-İstanbul-1973
7 — Dedem Korkudun Kitabı Orhan Şaik Gökyay Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları İstanbul-1973
8 — Âşık Şenlik, Âşık İslam Erdener. Kars-1967

KİTAP HAKKINDA

Doğu Anadolumuz, halk edebiyatımızın en verimli kaynağıdır. Burada halk ozanlarının yüz yıllar boyu sürdürdükleri gelenek bugün bile canlılığını yitirmemiştir. Halk Hikâyeleri, onların dilinde, onların sazında, halkımıza sunulur. Tarlasını, çayırını biçen, harmanını bitirip ürününü ambarına dolduran çiftçinin, kışın yapacağı hiç bir iş yok gibidir. Karakış kapıya dayanmış, köy odalarında, mahalle kahvelerinde sobaların çevresinde sazlı-sözlü sohbetler başlamıştır. Halk ozanları yani ÂŞIKLAR, sazlarına düzen vermiş ortada gezinip söylemektedir. Doğu Anadolu halkı, Âşıkları hiç unutmaz. Düğünlerde, eğlencelerde, toplantılarda onlara baş köşeyi verirler. Onların hikâyelerini, atışmalarını, deyişlerini, can kulağı ile dinlerler. «Âşık Edebiyatı» deyince akla Doğu, özellikle Kars ve çevresi gelir. Âşık Edebiyatı üstüne araştırma yapan, çalışan kişilerin önce işe bu yöreden başlaması gerekir. Büyük kentlerde oturup işittiklerini ve kaynak kitaplardan aldıklarını yazanlar, Radyo ve Televizyon programı yapanlar, gerçek Halk Edebiyatını yansıtamazlar.

Kaynağa gitmeli, kaynağından derleyip yazmalı Âşık Edebiyatını.

İşte elinizdeki bu kitabın değeri yazarının kişiliğinden, yaptığı, araştırmanın niteliğinden gelmektedir. Yazar, Âşık Edebiyatının tükenmez kaynağı sayılan Kars yöresinin insanıdır.

Uzun yıllar bu alandaki çalışmalarını, gazete ve dergilerde sergileyen yazar, şimdi bize derinlemesine yapılmış araştırmalarının ürününü veriyor.

Eser, değerlidir, gerçekçidir ve orijinaldir. Yazar, araştırma yapılan yörenin insanı olduğu için Azerî Türkçesinin yöresel özelliğini de bilmektedir. İçinde yaşadığı yörenin Âşık Edebiyatının şimdiye kadar bilinmeyen, yazılmayan yönlerini sunuyor. Yazar, bu kitapta. Hem de bütün arılığı, gerçekliği ve güzelliği ile Âşık EDEBİYAT'ı üstüne yazılanlara yenilerini ekliyor. Yazar. Âşık geleneğinin tüm özelliklerini sergiliyor. Folklorla Edebiyat, gelenekle sanat iç içedir eserde.

Yazarı, çabaları, çalışmaları, eseri için içten kutlarım.

Orhan Kurban Özbek
(3 Haziran 1977/Ankara)

ÖNSÖZ

«Doğu Anadolu'da Âşık Edebiyatının Esasları» adı ile yayın hayatımıza sunduğum bu kitap, uzun süre ve dikkatli bir incelemenin ürünü olduğunu belirtmek isterim.

Zengin Halk Edebiyatımızın çok önemli bir bölümü olan «Sözlü Halk Edebiyatımız» birçok dallardan oluştuğu bilinen bir konudur. Sözlü Halk Edebiyatımızın çok yönlü, geniş ve çok zengin olan bütün dallarının bir kitapta toplanmasının mümkün olamıyacağı takdir buyrulur. Bu nedenle, Sözlü Halk Edebiyatımızın «Âşık, Hikâye ve Destan» dallarından oluşan, birbirinden ayrılması mümkün olmayan ve biribirini tamamlayan dalları üzerinde durulmuştur.

Bugün Yurdumuzda, anonim ya da sahibi belli olan yüzlerce halk hikâyesi ve destanı vardır. Bunlardan bir kısmı derlenip yayınlanmışsa da çoğu halen halkın ve saz şairlerinin (Âşıkların) belleğinde yaşamaktadır.

İster anonim olsun, isterse sahibi belli olsun bütün sözlü halk edebiyatı ürünlerinin yaratıcısı ve yaşatıcısı «Âşıktır».

Bu kitapta, Sözlü Halk Edebiyatının yaratıcısı olan «Âşık» ve Âşık'ın, yüzyıllardan beri geleneksel olarak topluma ve toplum eğitimine hizmetleri incelenmiştir.

Âşık, içinde yaşadığı toplumun, ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal olaylar karşısındaki duygu ve düşüncelerine her çağda, her ortamda tercüman olmuştur. Halkın, çeşitli olaylar karşısındaki his, duygu, düşünce ve tepkilerini ifade ederken de onun öz, sade konuşma dilini son derece ustalıkla kullanmıştır.

Âşık, toplumun, sosyal ve kültürel yaşamına büyük etki yapan dinsel inanışında bir ölçüde önderliğini yapmış; yayılıp kökleşmesine katkıda bulunmuştur.

Âşık, her devirde içinde yaşadığı toplumun gelenek ve törelerinin dinsel inanışla bütünleşmesini sağlamıştır. Bunu yaparken de dinsel inanışa bağlı ve saygılı kalmakla beraber bazı sert ve katı yönlerini yumuşatmayı ve halka sevdirmeyi başarmıştır. Bu başarı gücü ile de Sözlü Halk Edebiyatının çeşitli dallardaki ürünlerini vermiştir.

Kuşkusuz Âşık'ın, yaratmış olduğu sözlü halk edebiyatının önemli ürünlerinin önde gelenleri «Hikâye ve Destanlar»dır. Bu kitapta, hikâye ve destanların halka sunulmasında âşık'ın uyguladığı ve uygulayageldiği geleneksel kurallar araştırılmış ve saptanmıştır.

Bu geleneksel kurallara bağlı ve saygılı olan Âşık, halkın, zamanın gelişimi içindeki duygu ve düşüncelerinin ifadesi olarak yaratmış olduğu kahramanlık destanlarını ve muhabbet (Aşk) hikâyelerini halkın içinde ve halkla beraber yaşatarak günümüzedek getirmiştir. Bu sayede de geleneksel halk kültürünü yaşatmış; Mektep, medrese ve okulun bulun-

madığı çağlardan bu güne kadar halkın eğitimine büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Toplum bekasının gereği olan din, dil, tarih ve kültür bağlarının hemen hepsinin motiflerini taşıyan geleneksel Âşık edebiyatının bu bölümünü sunmakla bir damlacık ta olsa yararlı olabilirsem büyük kıvanç duyacağım.

Ankara : 21.4.1977

Hasan Kartarı
Yenimahalle Halk Eğitimi Merkezi Müdürü

G İ R İ Ş

Edebiyat tarihimizi tetkik ettiğimizde, Edebiyatı mızın : Eski Türk Edebiyatı, Divan Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı; bazı edebiyatçılar tarafından da İslamiyetten önceki Türk Edebiyatı, İslâm Kültürü tesiri altındaki Türk Edebiyatı, Avrupai Türk Edebiyatı adları altında ana gruplara ayırmak suretiyle genç kuşaklara sunulmaya çalışıldığını görürüz. Bu güne kadar birçok Edebiyatçılarımız tarafından yazılmış çeşitli edebiyat tarihi eserlerinde bu ana gruplar ve bunların da kendi aralarında bölünmüş dallarına ait gerekli gördükleri ve yeterli buldukları oranda bilgi ve örnekler verilmiş ve verilmektedir.

Biz burada Edebiyatımızın önemli bir bölümünü teşkil eden sözlü Halk Edebiyatımızın ana unsurları olan Âşık ve Âşık'ın yaratıp yaşattığı Hikâye ve Destanlarımızı incelemeye çalışacağız.

Yüzyıllardan beri ozanların, hikâye anlatanların ve halkımızın belleğinde yaşayıp kuşaktan kuşağa aktarılmak suretiyle bu güne kadar gelen ve canlılığını koruyan Sözlü Halk Edebiyatımızın, özellikle Doğu Anadolu'da yaşayan bölümü üzerinde duracağız.

Bunları incelerken, bu edebiyatın yaratılıp yaşatılmasını sağlayan faktörlerin en önünde gelen Âşık'ı tanımamız ve tanıtmamız gerekiyor.

Â Ş I K

Bir anlamda Âşık Edebiyatı diye de nitelendirebileceğimiz «SÖZLÜ HALK EDEBİYATININ», hiç şüphesiz yaratıcısı ve yaşatıcısı, bu gün toplumumuzda «Saz Şairi» «Halk Şâiri» veya «Âşık» adları ile anılan kişiler olmuş ve olagelmişlerdir.
Sözlü Halk Edebiyatının dallara ayrılmamış çeşitli bölümlerini bu gün bile öz kişiliğinde yaşatan âşık, tarihin çok eski devirlerindenberi bir «Sanatçı» olarak tanınmıştır. O, çok uzak geçmişte «OZAN», daha sonraları «Yanşak», «Kam» ve giderek «Âşık» adları ile anılmıştır.

Âşık, her devirde, kendisinin yaratıp yaşattığı eserlerin hem şâiri, hem de bestekârı olmuştur. Kendisinin dizip koştuğunu, yine kendi buluşu olan makamlarda, zaman süreci içinde değişen çalgı aletleri ile hem çalmış hem de okumuştur.

Âşık edebiyatının çeşitli alanlarında böyle bir beceri gücüne ve üstün yeteneğe sahip oldukları içindir ki âşıklar, her zaman yaşadıkları toplum içinde, geçmişi iyi bilen, geleceği görebilen geniş dünya görüşüne sahip, bilgili ve önder kişi olarak kabul edilmiş ve öyle tanınmışlardır.

Bu özellik ve yeteneklerinin onlara kazandırdığı örnek davranışlar sayesinde de sözleri, öğütleri dinlenen, sevgi ve saygı ile karşılanan önder ve saygın kişiler olmuşlardır.

ÂŞIK ve TOPLUMDAKİ YERİ

Eski ve Orta çağlarda, hatta asrımızda bile Âşıklar, halkın toplumsal, kültürel ve siyasal hayatında önemli rol oynamışlardır.

«Dede Korkut Kitabında» Doğu Anadolunun bu ünlü ozanı hakkında şöyle deniyor :

«OĞUZUN OL KİŞİ TAMAM BİLİCİSİ İDİ ..... OĞUZ ELİNİN MÜŞKÜLÜNÜ O HALLEDERDİ. HER NE İŞ OLSA KORKUT ATA'YA DANIŞMAYINCA YAPMAZLARDI. HER NE Kİ BUYURSA KABUL EDİLİRDİ.»

Âşıklar, sadece saz çalıp türkü okuyan, nükteli sözlerle halkı eğlendiren, aşk, sevgi ve güzellikten bahsedip halkın, bedii his ve duygularını harekete geçiren basit anlamlı bir sanatçı değildir. Ve yine bazı kimselerin düşündüğü gibi Âşık, hikâye ve masallar anlatarak halkın vaktini boşa harcatan kimseler hiç değildir.

Âşık, çok eski çağlardan beri hatta asrımızda bile okuduğu türküler, söyledikleri Atasözleri, yerine getirip açıkladıkları darbı-meseller yolu ile yine hikâye ve destanları anlatırken o hikâye ve destan kahramanları ile adı geçen diğer kimselerin tanıtılması sırasında belirttikleri insan karakterlerinin karşılaştırılması yolu ile dinleyicilerine eğitim veren kişidir.

Âşık, dinleyicisine temizlik, doğruluk, mertlik, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, düşkünlere ve kimsesizlere yardım, misafirperverlik, bilgi ve kültürün önemi, örf, adet ve geleneklere saygı, yurt ve millet

sevgisi ve çeşitli fazilet duygusu aşılayan, düşman karşısında birleşmenin ve yurt savunmasının önemi konularında halkı uyanık olmaya sevk eden kişilerdir.

XI. Yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları Türklere ebedi yurt olduktan sonra, Türkellerinden Anadolu'ya gelip yerleşen Horasan Erleri diye andığımız ünlü Türk Düşünürlerinin faydalı fikirlerinin Anadolu halkına iletilmesine ve halkın bilim, kültür ve sanata yönelmesinde Âşıkların hiç de küçümsenemiyecek hizmetleri olmuştur.

Bunlar ordularla seferlere çıkmış, askerimizin moralinin yükselmesinde ve zaferler kazanılmasında önemli rol oynamışlardır.

Harpler aleyhimize sonuçlandığında, halkın istilâcılara karşı nefret duygularını kamçılamış, istiklâle kavuşma emelini daima ayakta tutmuştur.

XVI. Asırda Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ı işgal eden İran Hükümdarı Şah Abbas'ın zulüm ve istibdat idaresini tenkid eden «Duvar kanlı Abbas» :

«Hani bu ülkede adalet, divan»

Mısraı ile başlayan isyankâr şiirler söylemiş ve halkı elbirliğine ve sözbirliğine çağırmak amacıyla :

El bir olsa dağ oynadar yerinden
Söz bir olsa zarbı (1) kerem (2) sındırar (3)
Sözleriyle başlayan ustadnameler yazmıştır

---

1 — Zarbı : Gücü, kuvveti

2 — Keren : Ahşap ve toprak binaların üzerine konulan kalın tomruk

3 — Sındırmak : Kırmak.

Coğrafi özelliği bakımından birçok komşu milletlerin iştahını kamçılayan ve bu yüzden de geçmişte sık, sık harp sahası olan Doğu Anadolu ve Azerbaycan toprakları, zaman zaman büyük harplere sahne olmuş ve elden ele geçmiştir. Harplerin başlangıcında, devamı sırasında ve sonunda yine Âşıklarımızın seslerini duymuşuz.

Âşıklar, harbin başlangıcında, halkın ve ordunun milli duygularını coşturup düşman karşısında birleşerek zafere ulaşabilmek için bütün varlığı ile döğüşmesini öğütlüyorlar. Bu konuda Çıldır'lı Âşık Şenlik'in (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin başlangıcında) (93) Koçaklaması adıyla söylemiş olduğu şiir, bu konuda söylenmiş Şiirlere iyi bir örnek olduğu düşünülerek aynen aşağıya alınmıştır.

93 KAÇAKLAMASI

Ehli İslâm olan eşitsin, bilsin!
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.
İsterse Uruset neki var gelsin,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana!

Guşanın gılıcı giyinin donu
Gavga bulutları sardı her yanı
Doğdu koçyiğidin şan alma günü
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana!

Asker olan bölük bölük bölünür,
Sandınız mı Kars kalası alınır?
Boz atlar üstünde kılıç çalınır
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana!

Gavga günü nâmert sapa yer arar
Er olan göğsünü düşmana gerer
Cemi ervah bizlen meydana girer
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana!
Hele Al'osmanın görmemiş zorun,
Din gayreti olan tedarik görün.
At tepin, baş kesin, Kazağı gırın,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana!

Beni efserdir bilin Urusun aslı,
Orman yabanisi, balıkçı nesli.
Hınzır sürüşüne dalın kurt misli!
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana!

Şenlik, ne durursuz atlara binin,
Sıyra kılıç düşman üstüne dönün.
Artacaktır şanı bu Al'osmanın.
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana!

Harplerin devamı sırasında, ordularımızın başarıları, bu başarıları elde edebilmek için dökülen kanları, yurt uğruna can verenleri yine Âşıklar dile getiriyor.

1577 — 1590 Osmanlı-İran Harpleri sırasında Âşık Hayalî'nin Çıldır Savaşına dair söylemiş olduğu aşağıdaki şiiri beraber okuyalım. (1) :

Turnam gider olsan bizim illere,
Vezir Ardahan'dan göçtü diyesin (2).
Karşı geldi Kızılbaşın Hanları;
Çıldır'da da döğüş oldu diyesin.

---

1 — İzahlı Halk Şiri Antalojisi, Maarif Matbaası Ankara-1943

2 — Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan'a doğru sefere çıktığı kastedilmektedir.

Al kana boyandı Çıldır dağları.
Gaziler diktiler ..... tuğları.
Gözü kanlı Diyarbekir Beyleri,
Din yoluna şehit düştü diyesin.

Çamur dize çıktı kan ile yaştan,
Atlar dalmaz oldu serilen leşten,
Kaleler yığıldı kesilen baştan,
Ak gövdeler kana battı diyesin.

İki alay bir araya gelince,
Ara yere çarkacılar (3) girince,
Beş bin beş yüz belli atlı ölünce,
Tokmak Han (4) da kaçtı gitti diyesin.

Haberimiz etsin dosta varanlar,
Varıp destur diyarını görenler,
Şahin şahın paşaları soranlar,
Din uğruna şehit düştü diyesin.

Yurdumuzun herhangi bir parçası üzerinde kötü emeller besleyen düşmanlara karşı Âşıklarımız yüzlerce hatta binlerce şiirler söylemişlerdir. Bunlara örnek olarak Kars'lı Âşık Bahri'nin aşağıdaki Şiirini birlikte okuyalım.

---

3 — Ordunun öncü vazifesini gören birlikler

4 — Tokmak Han : İran Şahı'nın Revan Hakimi, Çıldır Savaşında Osmanlı Ordusunun karşısında bu Tokmak Han'ın ordusu bulunuyordu.

Kars'ın Kalesi

Çok öyle yan bakma Moskof sen ona!
Zafer nişânıdır Kars'ın Kalesi.
Nice bin düşmana bozgun salmıştır.
Osmanlı şânıdır Kars'ın Kalesi.

Onu kuran usta, çok güzel kurmuş.
Bütün ölkelere kanadın germiş.
Her gelen belâya göğsünü vermiş.
Yurdun Kalkanıdır, Kars'ın Kalesi.

Seherde tez alır doğan güneşi.
Dünyada bulunmaz anın bir eşi.
Gülle, top kâr etmez, polattır döşü.
Kaleler hanıdır Kars'ın Kalesi.

Nice düvellere nazar-gâh olmuş.
Metah-î zafere bâzâr-gâh olmuş
Her yeri şehide mezar-gâh olmuş
Gaziler Kânıdır Kars'ın kalesi

Baykuş yaşayamaz vîran, değildir.
Bülbüllü bâğları yaban değildir.
Kargalar kalacak mekân değildir.
Lâçın vatanıdır Kars'ın Kalesi.

Kars'a her göz-koyan perişân oldu.
El-amâna gelip, kör, pişmân oldu.
Buna şâhit, isbât bir cihân oldu.
Kendisin tanıtır Kars'ın Kalesi.

Hınzır (1), git vîrânan (2), ol öz ağrında.
Koç-yiğitler yatar yurdun bağrında.
Baş ile cân fedâ eder uğrunda,
Eller sultânıdır Kars'ın Kalesi.

---

1 — Hınzır : Domuz, Domuz yavrusu.

2 — Virânan : Viranına, yıkılmış, yıkılası evine, yurduna.

BAHRÎ her dem söyler vasf'i vatandan
Bünyadına ferman gelmiş Sultândan.
Şenelip, âbâdân olur her yandan.
Dünya Civânıdır Kars'ın Kalesi.

Harplerin yaptığı tahribat ve bu harplerde düşmanın açtığı derin yaraları dile getiren Âşıklardan Kars'lı Âşık İbrahim'In «72 Kars Destanı»ndan birkaç dörtlük aşağıya alınmıştır :

Açlık baş gösterdi Kırgın başladı.
Fersiz (1) kaldı asker hep yavaşladı.
Belâ-yı Asuman (2) Kars'ı tuşladı (3).
Ehl-İslâm uğradı azîm (4) hasarâ.

Kül elendi Kars'a âfet erişti.
At eti, ot kökü kazanda pişti,
Yiyenler derd aldı, yemiyen düştü.
Defin yok, Kefen yok, sardık astara.

Nice anaların südü kurudu,
Aç yavru fizahı arşı bürüdü.
Dökülen gazel gibi çürüdü.
O taze fidanlar serildi yere.

Nice hanelerin ocağı söndü.
Mahsur halkın ahı arşa dayandı.
Açlık, kırgın derdi kanlara indi.
Çok şen evler döndü harabezara (5).

---

1 — Fersiz : Zayıf, yorgun, hasta, takatsız.

2 — Bela-yı Asuman: Göğün, Uzayın, Fezanın belası.

3 — Tuşladı : Nişan aldı.

4 — Azîm : Büyük, Korkunç.

5 — Harabezar: Harabe yeri.

Çok söylendi amma imdat gelmedi.
Sokaklarda leşden geçmek olmadı.
Topları çekecek hayvan kalmadı.
El yetmez, ün çatmaz oldu civara.

Kâfirin topları atla çekildi.
Süvarisi dört taraftan döküldü.
Bizimkiler yayan, boynu büküldü.
Siperlerden vurdu düşmana yara.

Harpler Milletçe aleyhimize sonuçlanıp aziz Vatanın bazı bölümleri düşman eline geçtiğinde Âşıklarımız, halkın, hissiyatına tercüman oluyor, esaret zincirinin ağırlığını ve kurtuluş özlemini şiirleriyle dile getiriyorlar. Posof'lu Âşık Zülâli'nin bir şiirinden aşağıya alınan bu parça bu konudaki şiirlere güzel bir örnektir :

Bir yıl oldu gülşen, bülbüle zindan,
Aslanlar çekildi, boş kaldı meydan,
Kara güne düştük, islâm sergerdan (1)
Düşman zulmeyliyor Firavun-vâri
Kurtar yurdu kurtar, koyma hicranlı
Adan kurban, Şânan kurban Osmanlı

98 Muharebesi adiyle anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonunda, Berlin Muahedesi ve onu pekiştiren Ayastefanos Antlaşması hükümlerine göre harp tazminatı olarak Rusya'ya terkedilen Kars, Ardahan ve Batun Sancakları 1918 yılına kadar esaret altında kalmıştır. Düşman boyunduruğu altında kaldığı 40 yıl zarfında bu iller halkının milliyetini unutturmak, Rus, Çarlığına ısındırmak ve sevdirmek siyaseti güdülmüştür. Bu amacı gerçekleştirmek için de (Çar) Hükümeti tarafından, bu bölge halkından vergi alınmamış, asker edilmemiş, hırsızlık yapan, yol kesen ve adam

(1) Sergerdan : Başsız, öndersiz, sahipsiz.

öldürenler cezalandırılmamıştır. Kuraklık veya kıtlıklar bahanesiyle her yıl halka Ades unu (Odesa unu), şeker ve bez dağıtılmak suretiyle adalet ve merhamet gösterisinde bulunulmuştur. İşgalci devletin, bölge halkına askerlik sanatını öğretmeme, cahil bırakma, biribirine düşürme ve tembelliğe alıştırma siyaseti kapalı tutulmuş, sadece yapılan yardımlar, halka gösterilen müsamaha devamlı olarak propaganda edilmiştir. Çarlık Hükümetinin bu müsamahalı davranışının propagandasını yapmak ve yaptırmak için de her fırsattan ve her vasıtadan faydalanma yoluna gidilmiştir.

O çevrede görevli devlet memurları bu çabalarını sürdürmekte iken, halkın çok sevdiği ve ünü Doğu Anadolu, Gürcistan ve Azerbaycan'a yayılmış olan Çıldır'lı Âşık Şenlik'e de Çarlık Rusyasını metheder mahiyette söz ve şiirler söyletip daha etkili bir propaganda yoluna gitmek isterler ve bu iş için fırsat kollarlar.

Bir gün Çıldır yöresinin ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir köy düğününü haber alan Çarlığın Çıldır Jandarma Komutanı atına biner, maiyetiyle birlikte düğün evine gelir. Büyük bir salonda Âşık Şenlik çalıp çağırmaktadır. Komutan salona girdiğinde herkes ayağa kalkar, Şenlik susar. Komutanı baş köşeye oturturlar. Komutan, herkesin oturmasını işaret eder ve Şenlik'e de devam etmesini emreder. Şenlik bir fasıl eder. Kumandan aradığı ortamı bulduğunu düşünerek Âşık Şenlik'in diliyle devletini methettirme fırsatını elde ettiğine sevinir. Elini kılıcının kabzasına koyup ayağa kalkar ve halka hitaben :

— Bilirsiniz ki sizler, Osmanlı Devletinin idaresinde yaşadığınız zamanlar, Osmanlılar sizi asker ederdi. Askere gideniniz 15 yıl sonra ya ihtiyarlamış olarak döner veya hiç dönmezdi. Osmanlı Devleti sizlerden öşür, âşâr, bilmem cizye adları altında aldığı vergilerle sizleri inletirdi. Bir küçük hata işleyeni ya idam eder veya yıllarca zindanlarda çürütürdü. Fakir fukaraya yardım etmezdi. Halbuki bizim idaremizde, asker edilmiyorsunuz, vergi vermiyorsunuz, suç işliyenlerinizi hoş görüyoruz her an yardım elimizi uzatıyoruz v.b..... gibi bir nutuk çektikten sonra Âık Şenlik'e hitaben :

— Âşık, şimdi bir şiir söyliyeceksin. Bu durumları nazara alarak hangi idarenin sizler için faydalı olduğunu dile getireceksin, der. Bu suretle Âşık Şenliğin ağzından Çarlık Rusyasının övgüsünü yaptırmayı arzu ve ümit eder. Bu söz üzerine Âşık Şenlik :

— Baş üstüne. Deyip, sazını göksüne kaldırır ve aşağıdaki şiirini okur :

Hulusi-kalb (1) ile sorsan fikrimi
Men Allah'dan Al'osmanı isderem!
Merhamet sahibi ol rahmi-gani (2)
Nesli-Mürsel (3) hökmü-hanı (4) isderem!

Süleyman mülkünde bergarar duran,
Muhammet Vekili Makamı-Nuran (5),
Hıfsının ezberi Âyeti-Kur'ân,
Selavatlı o Sultanı isderem!

---

1 — Hulus-i kalb : İçtenlikle, temiz kalple

2 — Rahmi-gani : Merhameti bol

3 — Nesli Mürsel : Peygamber nesli

4 — Hökmü-Han : Han'ın emri, Osmanlı [Padişahı kastedilmiştir.]

5 — Makam-ı nuran: Nur makamlı

Al'osman Şahım var Şahlar serveri,
Dilinde selavat zikri ezberi,
Kaftan-Kafa (6) Zirü Zeminden beri,
Hükmetmeğe bir tek onu isderem!

Emri-Hak yedinden çekilip Kalem,
Var imiş ettiğim yetişti belam,
Mülkünde saltanat hükmünde âlem,
Divanında Şevket Şânı isderem!

Gam günlü Şenliğ'in gönlünün şadı,
Çıkmaz hatırımdan Al'osman adı,
Gidipdi dünyanın lezzeti, tadı,
Mahşer günü bir mekânı isderem.

Âşık Şenlik yukarıdaki şiirl ile, kılıç tehdiatında ve boynunun vurulması pahasına da olsa özgürlük özleminl halkın da hissiyatına tercüman olarak Rus Komutanının yüzüne haykırıyor. Hem de :

Emri-Hak yedinden çekilip kalem
Var imiş ettiğim, yetişti belâm

Mısraları ile bu sözlerinden dolayı kendisine belâ geleceğini ifade ediyor. Ölmeyi, esaret altında yaşamaya tercih etmenin güzel bir örneğini veriyor.

---

6 — Kaftan-kafa : Burada doğudan batıya anlamında kullanılmıştır.

7 — Zirü-Zemin : Yerin altı ve üstü, [Burada bütün yeryüzü kastedilmiştir.]

8 — Emri-Hak : Hakkın, Allahın emri.

Millî hudutlarımızın dışında kalmış fakat dünya kurulalıdan beri öz Türk Yurdu olan ve halen de Türklerle meskûn birçok ülkelerin yabancı boyunduruğu altında yaşadığı hâzin bir gerçektir. Bu ülkelerin egemenliğini zorla gasp eden milletler, bu ülkelerin en çok verimli olan topraklarına kendi ırkından olan halkı kitleler halinde getirip yerleştirmekte ve bu toprakların asıl sahiplerini de daha kıraç, verimsiz ve yaşama koşulları kıt olan bölgelere sürmektedirler.

Ecdat yadigârı yurtlarını terketmeğe mecbur bırakılan insanlar, doğup büyüdükleri bu toprakların, dağlarını, ormanlarını, bağ ve bahçelerini çimenli ve çiçekli yaylalarını, akarsularını, teneffüs ettikleri havasını hatırlıyor. Onların özlemini duyuyor. Nice nice kuşakların sürdürdükleri töreleri ve gelenekleri yeni yerleştikleri çevrede bulamayınca terkettikleri yurtlarına karşı daha derin hasretlik duyuyorlar.

Hele bu topraklara kendilerinden olmayan kimselerin sahibolduğunu düşündükçe, bütün güzelliklerinin bozulduğuna ve her şeyinin kirletildiğine inanıyor; derin acı duyuyorlar.

İşte bu insanların bu konudaki duygularını **Dili Gam** mahlâslı bir halk âşıkı şöyle dile getiriyor :

Rengi lâleden ter menevşeli

Al-yeşil giyip bezenen dağlar,

Ruhlar tazelenir akanda sular,

Dehanı şekerden tad alan dağlar.

Bir yanı Keşeli (1), bir yanı Deller (2),
Bir yanda yayılmış seg rakip (3) eller
Bir yanda açılmış tap taze güller
Bülbülü gülünden yad olan dağlar.

Göçtü İslâm olan geldi Malakan (4)
Tohabur (5) elinde fermanı efgan (6)
Ah... çeker, kanağlar yaralı Dili Gam
Ahir encamında bed (8) olan dağlar.

Yukarıda söz konusu edilen zorlamalara boyun eğmek istemeyen, yurtlarından uzaklaşmamak için mücadeleye atılanlar, öldürülüyor. Sürgüne gönderiliyor ve çeşitli cezalara çarptırılıyorlar.

Bunların içinden, pek az bile olsa bazıları bir çok tehlike ve güçlükleri göze alarak kaçıp Yurdumuza iltica ediyorlar. Bunlar Yurdumuzun hür havasını teneffüs ettikçe geride bıraktıkları yurtlarını, evlerini ve yakınlarını düşünüyorlar. Onların özlemini çekiyor, karşı karşıya kaldıkları güçlükleri gözlerinde canlandırdıkça gözlerinden yaş, ağızlarından alevli ah...lar dökülüyor.

Bir Âşık mültecinin söylemiş olduğu aşağıya alınan parça, yurdundan, evinden, barkından, çevresinden, kavim-kardeş ve ana-babasından ayrı düş-

---

(1), (2) — Keşeli ve Deller : Azerbeycan'da Kür Nehrinin sağ ve sol yakasındaki köylerin adı.

(3) — Seg rakip : İstenmeyen, düşman, zararlı kimse

(4) — Malakan : İslav ırkından bir rus boyu

(5) — Tohabur : İslav ırkından bir boy

(6) — Fermanı efgan : Figan veren, ağlatan ferman

(7) — Dili Gam : Ağlayan yürek, (Yaralı gönül) anlamında

(8) — Bed : Fena berbat.

müş ve onların hasreti ile tutuşup yanan insanların duygularını nasıl içtenlikle terennüm ettiklerini açıkça ifade etmektedir.

Elvedâ, elvedâ çimenli dağlar
Göllerde yeşilbaş sonalar (1) galdı.
Sedri-mermer ağ (2) sıvalı odalar
Her daşı gevherden binalar galdı.

Kaleler, kuleler, hoş minareler,
Misafir olurdu beyler, ağalar,
Medrese, camiler ol mamureler (3)
Cennete müşebbih (4) haneler galdı.

Mevlâmın emridir beyhuda yanma,
Yazık (5) mülteciyi (6) yuvasız sanma
Sıladan ayrıldım gam değil amma
Emektar analar, babalar galdı

Azaplı Âşık Mikâil de, başka bir milletin sömürgesi olarak yaşayan halkın kendi durumunu aşağıdaki şiiri ile dile getiriyor.

Âşık Mikâil bu şiirinde : Yavrunun anasının koynunda ağladığını, güllerin üzerinin dikenlerle örtülmüş olduğunu, gül rengi şamamaların daha dalında iken sarardığını, hekimlerin yaraları saracak yerde göksüne çaprazlama dağ çektiğini, bağbanın kendi bağında kan ağladığını ve nihayet hürriyet kuşunun bir defa uçtuğunu artık ele geçmediğini hazin hazin terennüm ediyor.

---

(1) — Sonalar : Sunalar

(2) — Ağ : Ak, beyaz

(3) — Mamure : İmar edilmiş, itine ile inşa edilmiş.

(4) — Müşebbih : Benzeyen

(5) — Yazık : Zavallı, acınacak durumda olan

(6) — Mülteci : İltca eden, sığınan

Koca Kartal ne gezersin?
Dağlar koynunda, konunda,
Bala (1) gördüm, anasının,
Ağlar koynunda, koynunda!

Niye kalbin kararıptır?
Gül üstüne hâr (2) alıptır.
Şamamalar (3) sararıptır,
Tağlar (4) koynunda, koynunda!

Bir hekim yara bağlıyor,
Sinemi çapraz dağlıyor.
Bağban gördüm, kan ağlıyor
Bağlar koynunda, koynunda!

Yaz, Azaplı dile gelmez!
Uçtu sunam göle gelmez.
Geçen, geçti ele gelmez,
Çağlar koynunda, koynunda!

Âşıklar yanık türküler halıne getirdikleri buna benzer şiirlerini müsait ortam buldukça halka okumak suretiyle esaretin zilletini ve hürriyetin kutsallığını halkın dimağına ve gönlüne damla damla zerkediyorlar. **Bu sayede de emperyalistlerin en ağır baskılarına rağmen esaret altındaki Türk kavimleri benliklerini kaybetmiyorlar; esaretten kurtulma umudu ile yaşıyor ve bu umutlarını genç kuşaklara da aktarıyorlar.**

---

1 — Bala : Yavru, evlât.

2 — Hâr : (Burada diken).

3 — Şamama : Bir cins ender yetişen, tatlı pembe renkli ve çok güzel kokulu küçük **kavun**.

4 — Tağ : Kabak, kavun, karpuz ve hıyar cinsinden bitkilerin uzayan dalları.

Yurdundan uzak kalmıyan, Yurt hasretini, acısını tam anlamıyla duyamaz. Başkalarının baskısı ile yurdundan kovulanlar bu acıyı ve yurt özlemini daha çok derinden duyarlar. Terk etmek zorunda kaldıkları vatanlarını düşünürler. O yerlerin her taşı, her ağacı, her akarsuyu ve her zerre toprağı onların gözlerinde birer kutsal varlık olarak canlanır. Ona âşık olurlar. Ondan başka birşey düşünemez ve göremez olurlar. O yerlerin gelenekleri, töreleri, düğün ve bayram şenlikleri gözlerinde canlanır ve gönüllerinde yaşar.

Hele bu gibi kimseler bir de «Ozan» olursa!... O zaman içli deyişleriyle, hem kendileri der ağlar, hem de dinliyenleri ağlatırlar...

Musa Eyyup Zeyem de bu dertli âşıklardan biri... Ozan'ın aşağıya alınan şiirlerinde, vatan hasreti ile vatanını elinden alanlara karşı kin ve öc alma duygusunu birlikte görüyoruz :

Vatan diyarından gelen turnalar
Söyleyiniz bizim eller (1) durur mu?
Çemenli (2), çiçekli şirin ovalar
Bülbüllü bahçalar güller durur mu?

Yaz gelende çıkarlar mı yaylağa (3)?
Koyun, malları (4) da çıkar mı dağa?
Kız gelin gider mi suya, bulağa (5)?
Şiir diyen, şirin diller durur mu?

---

1 — Eller : İller

2 — Çemenli : Çimenli

3 — Yaylağa : Yaylaya

4 — Mallar : Sığır sürüleri

5 — **Bulak : Pınar, su kaynağı**

6 — Kür : Kür Nehri, Kura

Siz hiç gittiniz mi Zeyem eline?
Kür (6) üstüne yahut Ceylan çölüne.
Bahanda görünen sağ ve soluna,
Ol soğuk gölgeler, göller durur mu?

Sesime bir cevap verin ucadan (7)
Vatan hasretiyem korkun Hüdadan.
Uçtunuz geldiniz hansı (8) ovadan?
O, bizim geldiğimiz yollar durur mu?

X X

Kan ağla ey benim belalı başım,
Bahçede güllerin solandan sonra.
Durmaz, Gözümden akar yaşlarım.
Hem dem yaylık (9) alıp silenden sonra.

Geceler bir duman tüter başımdan!
Anamın sesleri çıkmaz güşumdan
Der, oğul git intikam al peşimden,
Gel bana intikal alandan sonra

Ey güzel cennetim (10) gözle sen beni
Belim de bükülse bırakmam seni
Musa Eyyub'a ecel haktır o günü
Yoluna can feda kılandan sonra.

---

7 — Ucadan : Yüceden, yüksekten

8 — Hansı : Hangi

9 — Yaylık : Mendil

10 — Cennet : Ozan, burada yurdunu cennet olarak görüyor ve ona sesleniyor.

Âşıklar, içinde yaşadıkları toplumun, harp zamanlarında uğradıkları felaketleri, çeşitli ezgi, baskı, sürgün, sömürü gibi düşman faaliyetlerini dile getirdikleri gibi barış zamanlarındaki hür ve mutlu yaşamına da ayna tutarlar. Tabiat olaylarını anlatır, tabiat güzelliklerine türküler yakarlar. Yurt kalkınması yolundaki ileri atılımları, toplumun ve toplum içindeki bireylerin başarılarını güzel deyişleriyle unutulmazlaştırırlar. Güzeli ve güzellikleri «GÜZELLEME»lerle terennüm ederler.

Bazan birkaçı bir araya gelir; tanışmalar, deyişmeler, atışmalar, taşlamalar ve muammalar düzenler; böylece âşıklık geleneğini sürdürürler. Özellikle köylerde yapılan evlenme ve sünnet düğünlerinin saz ve söz sanatçısı olurlar. Halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olarak iyiyi, güzeli övmelerinin yanı sıra beğenilmeyenleri hicveder, taşlar bazan da mizah yolu ile eleştirirler.

Güzel olan herşey insanları etkiler. Fakat Âşık'ın güzel ve güzellikleri görüşü, duyuşu ve duygularını dile getirişi oldukça farklıdır. Bu konuda Şâir Vakıf'ı dinliyelim :

Siyah zülfün gaddin ilen beraber,
Nazik ak endamın beyaz kar gelin!
Sallanışın tamam cihana değer,
Senin tek bir güzel harda var gelin!

Melayikler gelir seni selama, **19 Kap**
Gamzen beni çaptı, gel bak yarama.
Şeker kubbesidir, yoksa şamama,
Koynun içindeki goşa (1) nar gelin!

---

1 Goşa : Çifte, bir çift.

Seni seven aklı, kemali neyler,
Dahi görmüş özge cemali neyler,
Bu dünyada mülkü o, malı neyler,
Her kim olsa senin ilen yar, gelin!

Giyipsen eynine gül pireheni,
Cemalin şûlesi tutmuş devranı,
Nagehten gözlerim görende seni,
Kalmadı canımda ihtiyar gelin!

Hasretinden Vakıf düştü derde, gel,
Hiç eylenme ileride, geride, gel,
Bir gelipsen, kerem eyle bir de gel
Gönlüm çekir sana intizar gelin!

Bir başka deyişi de şu :

Elde ayna, göze sürme çekende,
Ala gözün bulağından (1) öpeydim.
Zenehdanın çevresinden, halından,
Kalem kaşın gabağından (2) öpeydim.

Zülf ilen bezenip gelende yüzün,
Kast eder yine can almağa gözün,
Vasfı-zebanından çıkanda sözün,
Dilin, dişin ,dudağından öpeydim.

Alaydım yaşmağın, açıp kemerin,
Çıkarıp eyninden zerbabın, zerrin,
Koklayıp-koklayıp zülfün-anberin
Yüzden sonra buhağından öpeydim.

Gece gündüz duam budur tanrıma,
Nola seni sala bir güzarıma
Koklayıp-koklayıp basam bağrıma,
İki gülgez yanağından öpeydim.

---

1 Bulağından : Kaynak, Pınar.

2 Gabağından : Önünden.

Vakıf'ın bağrını dönderdin köze
Yar odur ki, yarın cevrine döze, (3)
Yarım sallanıban gelende bize
Düşüben el-ayağından öpeydim.

Baharın gelmesi ile ilgili olarak, Âşık Kurbani :

Gelsin bahar faslı, açılsın yazlar,
Göllere dökülen ağ guba kazlar
Bi nişan oğlanlar, şehzade kızlar
Onlarla danışan diller sevinsin.

Ay arifler, bu dünyanın yüzünde,
Tazece açılan güller sevinsin!
Başı ağ telekli gülgez ya naklı
Telleri dağıdan yeller sevinsin.

Kurbani der men yemerem narıncı,
Yar, yara bakar mı böyle zarıncı
Almayı, ayvayı, narı turuncu
Onları oynadan eller sevinsin.

Âşıkların, toplumun veya toplum içindeki bireylerin başarılarına övgüler dizme yolundaki söyleşilerineörnek olarak Posof'lu Zülâli'nin Âşık Şenlik Hakkında söylediği manzume aşağıya alınmıştır.

Posof'lu genç Âşık Zülâli, ünlü halk ozanı Âşık Şenlik ile karşılaşmak amacıyla dedesi ile birlikte yola çıkar. Çıldır'ın Hllevan köyüne kadar birlikte gelirler. Dedesi bu köyde kalır. Zülâlî, Âşık Şenlik'in köyü Suhara (Yakınsu) ya gider. Köyün kenar kısmında bir eve misafir olur. Âşık Şenlik kendi köyünde bir düğün evinde çalıp-çağırmaktadır. Zülâlî, sazını misafir olduğu evde bırakıp Şenliğ'in meclisine gider. Kendini tanıtmadan bir köşede oturup Şenliğ'i

3 Dözmek : Katlanmak, kabullenmek, sineye çekmek.

dinler. O'nun âşıklık mesleğindeki üstün yetenek ve hünerine şahit olur ve O'nunla karşılaşma yapmaya kendisinde cesaret bulamaz, sessizce düğün evinden çıkıp, dedesinin bulunduğu köye gelir ve dedesine Âşık Şenlig'i şöyle metheder :

Zülâlî :

Tarih bin üçyüz on dört senede,
Vardım diyarı gurbete dede can.
Felek bir gün eyyamına getirdi,
Çıldır'dadır ser suhana dede can.

Vardım Suhara'ya garram kaharlı,
Dört yanı müzeyyen resmi şeherli.
Bir ejderha gördüm zahmı zeherli,
Vurdu yüreğime yara dede can.

Sanki yaralandım, bağrımı deşti.
Başladı sohbete aklım da şaştı.
Öyle bildim derya-ummandı coştu.
Taaccüp kaldım bu hünere dede can.

Öyle hüner olmaz hünkârda beyde.
Açıp bayrağını sancak önünde.
Beşyüz pençe gördüm bir çobanında.
Mansur'am çektiler dar'a dede can.

Dara ki çektiler, halime baktı.
O nice mühürdü hatt'ımı yaktı.
Olanca metahım harice çıktı.
Giyindim eynime kara dede can.

Kara ki giyindim düştüm amana.
Keşke gide idim Hind'e Yemen'e,
Bir serçe neylesin mürgi semene,
Yel dokundu şem fenara dede can.

Alıştı fenarım böyle yanarım.
Gittiğime pişman oldum ağlarım.
Kendim vatanımda yiğit sanarım.
Olmadı kimseden çare dede can.

Çare ki olmadı derdime lillâh,
Böyle âşıklarda olmaz eyvallah.
Zülâli'ye yardım eyledi Allah;
Düşürmedi imtihana dede can.

Âşık tanışmalarına bir örnek olarak, Âşık Şenlik ile Âşık Feryadî'nin karşılıklı sözleri aşağıya alınmıştır :

Şenlik :

Şöhretin Vezir payında,
Rütbesiyle Şana lâyık.
Oturuşun o duruşun,
Hem Sultana, Hana lâyık.

Feryadî :

Sefa geldin gözüm üzre,
Olasan Mihmana layık.
Şeyhülislâm, Sadırâzam,
Doğru Al'Osman'a layık.

Şenlik :

Seninle oldum taaşşuk,
Gözlerime geldi ışık.
Duymadım sen gibi âşık.
Dillerin Kur'ân'a lâyık.

Feryadî :

Bu düşkün gönlüm açarsın.
Salim sıratı geçersin.
Kevser ırmaktan içersin,
Olasan Cinan'a lâyık.

Şenlik :

Kul Şenliğ'i eder hürmet.
Rikabın kıldım ziyaret.
Sana nasip olsun cennet.
Huriye, gılmana lâyık.

Feryadî :

Sefil Feryadî göresen,
Meram maksûda eresen.
Sancak altında durasan.
Habib-i Rahmana lâyık.

Âşıkların atışma ve taşlamalarına bir örnek olmak üzere Âşık Kılıççı Mustafa ile Âşık Şenlik arasında geçen ilginç bir taşlama aşağıya alınmıştır.

Karşılaşma Çıldır İlçesinin Taşbaşı Köyünde olur. Adı geçen Köyde yapılan bir düğüne Âşık Kılıççı Mustafa ve Âşık Şenlik davet edilir.

Bu iki âşık biribirini görmemiştir. Kılıççı Mustafa, Şenlik'ten bir gün önce düğün evine gelir ve hemen çalıpçağırmaya başlar. Şenlik ertesi gün gelir; sessizce meclisin bulunduğu odaya girer. Mecliste bulunanlar, Şenliğ'i Kılıççı Mustafaya tanıtmazlar. Çünkü Kılıççı, her yerde Âşık Şenlik aleyhine atartutar, onunla imtihan olmak istediğini ve böyle bir karşılaşma olursa Şenliğ'i bağlıyacağını ve sazını alacağını söyler dururmuş.

Âşık Şenlik sessizce geçip oturunca, âşık Kılıççı Mustafa, ona hitaben :

— Merhaba gardaş, nerelisin? Der. Şenlik :

— Merhaba üstad, Şuharalı'yam (x) diye cevap verir. Kılıççı Mustafa, yeni gelene :

— Âşık Şenliğ'i tanır mısın?

— Evet tanırım. Ben Âşık Şenliğ'in çırağıyam. Diye cevaplandırır. Kılıççı Mustafa :

— Şimdi senin üstadın Âşık Şenliğ'e bir kaç söz diyeceğim. Bu sözleri götürür ustana söylersin. Der ve sazını çalar ve şöyle söyler :

Âşık Kılıççı Mustafa :

Üstadına t'an (1) ederem,
Darılmağa yolun varmı?
Gıcandım (2) gıyıp vurmadım,
Bir yumrukluk halın var mı?

Şenlik bu sözleri dinler ve ayağa kalkar, «Âşık senin bu sözlerini götürüp Âşık Şenliğ'e söyleyemem, sonra Şenlik bana : Emeklerim burnundan gelsin sen ona bir cevap veremedin mi? Der. İzninle ben sana cevap vereyim. Cevaplandıramadığım takdirde sözlerini Şenliğ'e götüreyim». Der ve alır Şenlik :

Âşk eserine düşen âşık
Ürüzgârlı yelin var mı?
Elimden can kurtarmağa
Yüz-bin fitne felin var mı?

(x) Suhara : Çıldır İlçesine bağlı yakınsu (Âşık Şenliği'in köyü)

(1) T'an : Kınamak, hakaret etmek.

(2) Gıcandım : Bu kelime Karapapak, Terekeme ağzı ile (Gıjandım) şeklinde kullanılır. Tokat atma pozisyonu.

Âşık Kılıççı Mustafa :

Meninen durma divana
Seni yetirrem Şivana
Ataram berri yabana
Orman kimi kôlun (3) var mı?

Âşık Şenlik :

Gurbanam gevher madene
Eyvallah etmem nadana,
Çıkarsan burcu bedene
Ayağında nalın varmı?

Âşık Kılıççı Mustafa :

Şenlik kimseyi beyenmez,
Laf atar Hak'ka güvenmez
Üfrüklü boya boyanmaz
Gara (4) çivit, kâlın (5) varmı?

Âşık Şenlik :

Neslin sarp yerleri kesmez
Şahmarazdır (6) gurdu basmaz
Ağzında güzemin (7) esmez
Süysününde (8) yalın (9) varmı?

Ayak açmak sırası Âşık Şenlik'e gelmiştir. Âşık Şenlik Kılıççı'ya hiç fırsat vermeden başlar ve sicilleme halinde şu taşlamayı söyler :

---

(3) Kôlun : Ormanın, orman.
(4) Gara : Kara, siyaf boya.
(5) Kâl : Boyacılıkta kullanılan bir bitki.
(6) Şahmaraz : Bir tazı cinsi.
(7) Güzem : Güz yünü, yapağı (Kılıççı Mustafa'nın köseliğini, bıyık ve sakalsız oluşunu dile getiriyor.)
(8) Süysün : Boyun, ense.
(9) Yal : Yele.

Âşık Şenlik :

Ey Âşık düşün sözünü
Seni müşkül hal eylerem
Gurudur nutku nefesin
Elfazını lâl eylerem,
Min tümenlik giymetini,
Endirir bir pul eylerem,
Cenk kurar imtihan olar,
Azim galmagal (10) eylerem,
El içinden itkin salar,
Meskenini çöl eylerem,
Ters penk yapılı gaban (11)
Ağzı bağlı mal eylerem.
Kâftar Küskü (12) singirlisen,
Gışlarını (13) şil (14) eylerem,
Kâh diyer torbakeş (15) deve,
Kâh galtaban (16) fil eylerem.
Kâh atar sahraya düze,
Kâh nahırda (17) kâl (18) eylerem,
Ormanda meşe sansarı,
Çıngılda (19) çakkal eylerem.
Beline vurar palanı,
Endamını çul eylerem,

---

(10) Galmagal : Kavga, döğüş.
(11) Gaban : Yaban domuzunun erkeği.
(12) Kaftar Küskü : Hortlak, yeni gömülmüş ölüleri çıkarıp yediğine inanılan hayali bir yaratık. Sırtlan
(13) Gışlarını : Bacaklarını
(14) Şil : Kırmak, kırılmış.
(15) Torbakeş : Torbalı.
(16) Galtaban : Hantal.
(17) Nahır : Büyükbaş hayvan sürüsü
(18) Kâl : Erkek manda.
(19) Çıngılda : Taş yığını.

Gatar hayvan tayfasına,
Har himara (20) döl eylerem,
Boynuna takar yuları
Çalbadara (21) gul eylerem
Bendeder tavlahanada,
Yem suyunu bol eylerem,
Enter, Meymin, Şebek soyu,
Çarpananı zil eylerem,
Eri (22) ölmüş arvat miselli
Döydürerem dizlerine
Bekâr goca garı kimi
Melûl goyup dul eylerem

Âşık Kılıççı Mustafa bu ayakla Şenliğ'e cevap verememeyince Şenlik ikinci taşlamasına başlıyor.

Meğerki dilin lâl imiş
Ne üçün alıfsan sazı
Derununda derceyleyif
Düşünüf deseydin sözü
Özünü bilmez bedasıl
Cismime salıfsan közü
Üstadıma t'an edenin,
Hemeşe garadır yüzü
Ham tay kimi çifte atıf
Dumana katardın tozu
Ala garga, kôr yapalak
Berrena keçel (23) Kerkezi (24)
Cibiliyetin fitnekârdı
Neslin galleş kendin cazı

---

(20) Har Himar : Kızgın eşşek.
(21) Çalbadara : Canlı hayvan simsarı.
(22) Eri : Kocası.
(23) Keçel : Kel, saçsız.
(24) Kerkezi : Çirkin bir kuş.

Mecliste zenne sayarlar
Seni teki nâ necip gızı,
Açma hicap perdesini,
Likap altta sakla yüzü,
Olarsan cilveli kadın,
Başına dolasan bezi,
Suratın guzey tilkisi,
Cesaretin aran (25) gazı,
Baharda tüyün töküler,
Onunçün sevmezsen yazı,
Hozanlarda (26) sıçan eşif
Tozahda (27) izlersen izi (28)
Sumarav (20) almaz görmüşem
Seni teki şahmerezi
Ne gırıhsan ne çapposan (30)
Ne zağarsan (31) ne de tazı
Çok olur kasaphanede,
Kelb-i mel'un salahana (32)
Seni katar o tayfaya
Nafaganı yâl eylerem

Âşık Kılıççı Mustafa bu ayağa da cevap verememeyince Âşık Şenlik Üçüncü defa başlıyor ve daha ağır olarak :

---

(25) Aran : Sıcak bölge.
(26) Hozanlarda : Tohum ekilmemiş tarlalarda.
(27) Tozahda : Kar'ın yeni yağmış hali.
(28) İzi : Fare izi.
(29) Sumarav : Acemi.
(30) Kırık ve Çappo : Köpek cinsleri.
(31) Zağar : Küçük cüsseli köpek, fino.
(32) Salahana : Aşağılık, sahipsiz ve başı boş köpek

Âşık Şenlik :

İdraki noksan kem haya,
Elfazın yetmez imlaya,
Fani dünya ihtacından,
Yoksul hizmet eder baya,
Sana sükût durmak yarar,
Elfazın varıftı zaya,
Mâh iken hacelet çeker,
Şemsiyi görende ziya,
Beş yüz bin yıldız cem oluf
Baş indirir bir tek aya,
Türlü töhmet perli peykân,
Ok kimi mindirdim yaya.
Dokunsam cismini deler,
Acep halin vara neye.
Beli kırık şahmar (33) kimi,
İndi sallam haki paya,
Zifaf olmuş kedi kimi,
Çığırıf düşme vay vaya,
Tüylerin kirpi topuzu,
Ohşuyorsan (34) gırkık taya.
Bir hoyrat gurbağa denli,
Sende yoktu abır haya.
Gene ona tû diyende,
Atılıp düşer çaya.
Viranede nepek (35) baykuş
Mağallakda yersiz kaya.
Uçurram on gün gedersen,
Çıngıllara deye deye.
Akrep olsan esma okur:
Dönderirem tosbağaya.

---

(33) Şahmar : Yılan.
(34) Ohşuyursan : Benziyorsun.
(35) Nepek : Uğursuz.

Gul Şenlik'in bu sözleri;
Dokunsa dağı eritir.
Zebun kertenkele kimi;
Cüysününü (36) gıl eylerem.

Âşıkların, birçok meraklı dinleyici önünde biribirine vezinli ve kafiyeli olarak sordukları sorulara «BAĞLAMA» adı verilir. Soruları cevaplandıramayan âşık'a «BAĞLANDI», soruyu soran âşık'a da «BAĞLADI» denir.

Çevremizde yaşayan saz şairliği geleneğine göre, karşılaşan şairlerden birisi, karşısındaki şairin söylediği bağlamaları açamazsa (Soruları çözemezse) elindeki sazını toplumun huzurunda hasmına teslim etmek durumunda kalır ki bu durum, bağlanan şair için imtihanı kaybetmek olur. İmtihanı kaybeden şairin şairlik itibarı sarsılmış olur, buna karşılık soruyu sorup cevap alamıyan şair, kendi sorusunun cevabını huzurda açıklar, Hasmının sazını alan bu şair çevrede daha çok itibar sahibi olur.

Karşılaşma yapan saz şairleri önce bir fasıl yaparlar. Fasıllar genellikle karşılıklı söylenen 3 er dörtlükler halindedir. Bazan da fasıl biraz uzatılır. Karşılıklı olarak her biri iki kere 3 er dörtlük söyler. Fasıl olarak karşılıklı söylenen bu dörtlükler aynı ayaktan olmasına dikkat edilir. Başka bir deyişle nazire yaparlar.

Bazan da saz şairleri (Âşıklar) biribirlerine azizlik eder, dar ayak açarlar. Böyle hallerde karşıdaki şair (Âşık) kafiye bulmakta güçlük çeker.

---

(36) Süysün : Boyun.

Şimdi karşılaşan iki saz şairi (Âşık) tarafından yapılan fasıl ve onu takiben söylenen bağlama ile bağlamanın açılmasını görelim.

Örneğini sunduğumuz fasıl ve bağlama, Doğu İlleri âşıklarından Âşık Garanî ile Âşık Hasta Hasan arasında geçmiştir.

Âşık Garanî :

Uyan hey deli gönül bu dem bu devrana bak,
Her seherde asûmana çekilen kervana bak,
Deryada mâh, gökte murgu hep onun emrindeyken
Bu dünya baki kalmadı Han-ı Süleymana bak.

Âşık Hasta Hasan :

Bizi yoktan var edenin yazdığı fermana bak,
Ab-u ateş, haki baddan yaranan insana bak,
Onları sakin eyledi cennet-i rızvanına
İnsanın kasti garazi bu lain Şeytana bak.

Âşık Garanî :

İbrahim ki İsmail'i götürdü Arafat'a,
Dedi. «Bağla baba kolum seni koymam zahmete»
Gayze geldi bıçak çaldı ol Hacerülesvete,
Kim gönderdi, kim getirdi ol koçu kurbana bak.

Âşık Hasta Hasan :

Hak buyurdu Cebrail'e İncil indi İsa'ya
Zabur Davud'a verildi dahi Tevrat Musa'ya
Muhammet durdu Kıbleye ruhban girdi kiliseye,
Muhammed'in ümmetinde okunan kuran'a bak.

Âşık Garanî :

Otuz iki farz içinde okunanı bilmeli,
Sehmini eda eyleyip hem namazın kılmalı,
Der Garanî, bin yaşasan akibet mevt olmalı,
Bizi yoktan varedenin yazdığı fermana bak.

Âşık Hasta Hasan :

Hasta Hasan kıyamette kalk surunu kim çalar?
Azrail ki canlar alır onun canın kim alar?
Gelipdi canım beratı tarihler tamam olar.
Bari Hüdam nasip etsin bir aşır kuran'a bak.

Söz faslı bu şekilde tamamlandıktan sonra Âşık Garanî ile Hasta Hasan arasında söylenen bağlama ile bağlamanın çözülmesini görelim :

Âşık Garanî :

Bizi yoktan var eyleyen ol Sübhandan ver haber,
Sekiz cennetin azizi ol kimidi ver haber.
Kendisi dilek eyledi, gitti girdi cennete,
Dokuz ay ana rahminde ol kimidi ver haber.

Âşık Hasta Hasan :

Bizi yoktan var eyleyen ol Sübhandan al haber,
Sekiz cennetin azizi Habibinden al haber.
İdris Nebi dilek etti, gitti girdi cennete,
Dokuz ay ana rahminde ol bir candan al haber.

Âşık Garanî :

Güneş gibi şule verip o ne cismin bağıdı,
Canı yoktu, kanı yoktu, yer yüzünde sağ idi.
Rengi sarı, selvi kara, rütbesi eflâkidi.
O ki neden halk olundu o bir candan ver haber.

Âşık Hasta Hasan :

Güneş gibi şule verir tuba ağacın şulesi,
Canı yoktu, kanı yoktu, ol Musa'nın asası.
Rengi sarı, selvi kara ol Salih'in devesi.
Bir kayadan halk olundu o bir candan al haber.

Âşık Garanî :

O kimidi anasıyla buldu biribirini?
Garanî der, kendi eliyle keser kendi serini.
Babasız geldi dünyaya emdi ana şirini,
O ki neden halk olundu o bir candan ver haber.

Âşık Hasta Hasan :

Hasta Hasan, anasıyla buldu biribirini,
Azraildir kendi eliyle keser kendi serini.
İsa'nın babası yoktu emdi Meryem şirini.
O ki nurdan halk olundu o bir candan al haber.

Toplumun ve toplum içindeki bireylerin başarıları âşıklar tarafından güzel deyişlerle ölümsüzleştirilirler. Bunlara örnek olarak Arıklı Köyünde Uzunbaş Oğlu Mehmed'in yaptığı düğünü ve bu düğüne davet edilenler arasındaki saygın kişileri Şâir Nebi şöyle destanlaştırıyor :

Mehemmet bir toy eyledi,
Tamu bir ihsana düşer,

Günde gelir yüz gonağı (1)
Çekinmez merdana düşer.

(1) Gonağı : Misafiri.

Yiğitlikte ahtarırlar (2)
Daha yoktur bir menendi (3)
Helal olsun kişilere,
Bu cihanın mülkü varı,
Nökerler bese düşüpdü.
Tavlada besler ulağı,
Pirincini bilemedim.
Hesapsız işletti yağı.
Bir hafta erkek (4) kırıldı (5)
Sönmedi aşbaz ocağı,
Kırmızı çay, akar gibi.
Mecliste dolandı saki
Odasından eksik olmaz.
Her zaman vardır gonağı
Saltanatı başdan başa,
Var O'nun kumaş yatağı
Tarafımdan bir söz deyim.
Tarifi destana düşer.

X X

Toplanıp tamam gelipler,
Bu ülkenin cümle tamı.
Şadlığınan şöhreti var.
Anladım yoktur düşmanı,
Dilcanı (6) zenit (7) eyledi.
On gün dolandı ovanı.
Furgunlar cehiz yüklendi,
Doldurdular zerzivanı,
Kız evinden oğlan evne,

---

(2) Ahtarırlar : Ararlar.
(3) Menendi : Eşi, Dengi.
(4) Erkek : 2 yaşındaki erkek koyun.
(5) Kırıldı : Kesildi.
(6) Dilcanı : Faytona benzer yaylı at arabası.
(7) Zenit : Meşgul etti.

Dört yerde kesti kurbanı.
Hesap ettim, beşyüz tümen,
Elden dağıttı ihsanı.
Sağavette kahramandı,
Cennet-i Rizvana düşer.

X X

Paşa Ağa hoş kişidir!
O ki, vardır gönlü gani,
Molla Gara, Yolcu Ağa,
Onlar keser her divanı.
Sözüne yahşı bahır,
Köyün ceheli (9), civanı.
Pehlivanlar güleş tutup.
Gen açtı orta meydanı.
Memdali Bey, Kurban Ağa,
Onlarda var han nişanı.
Her yerden de adam geldi.
Kepenekçi'yle (10) Fahralı (11)
Deli Hacı evvelinden,
Dolandırdı gayret yolu.
Her tarafa kement atıp,
Tüfengi nişana düşer.

X X

Deli Nesip Molla İsa!
İreyizdir Tehmez Kulu.
Ayvaz'ınan Bayram Ali.

---

(8) Sağavette : Cömertlikte, bonkörlükte.
(9) Ceheli : Gençleri.
(10) Kepenekci : Köy adı.
(11) Fahralı : Köy adı.

Molla Namaz, Mirza kulu,
Mahmud'unan Saraçlı Veli.
Meclise girende onlar,
Ceblerine düşman eli.
Hatemi devran eyleyip,
Hesapsız saydılar pulu (12).
Kızıl Hacılı Almaz Ağa.
Yanında Cöyroğlu Gara,
Hak Taalâ keremiylen,
Nazar kılıptır onlara.
Yolcu Ağ'yı hoşlamışam
Sözüm yoktur Sarvanlara (13)
Tehle'den (14) Meşedi Asker.
Bir şan saldı bu diyara,
Tarafımdan bir söz deyim,
Tarifi destana düşer.

X X

Himmet tutup damanından,
Sıtk ile yar deyip yara.
Dilerem ki O kimseyi.
Hiç düşmesin intizara.
Öyle bir toy eyledi,
Siz bakın hublar ağası.
Görenler metel (15) kaldılar,
Dedim var mı bundan eysi?
Doğrudan da dayanmazdı,
Belki de Kars'ın kalası.
Yakında vasfın edeyim,

---

(12) Pulu : Parası.
(13) Sarvanlara : Sarvan köylülerine.
(14) Tehle : Köy adı.
(15) Metel : Şaşırma.

Uzakta duyulsun sesi.
Sesi düşsün krallara
Eşitsin İran Ülkesi
Beylerden Samet Bey'in,
Var onun açık sofrası.
Yağlıca'da (16) yatak yeri.
Sürüdaş'ta (17) mal binası (18)
Arabada ağır geldi.
Muğan'lı Söyün kirvesi
Meclisinin mutenası.
Moyroy'du (19) kulu yeznesi (20)
Şair Nebi destan dedi,
Âşık Hasan Muganisi,
Encamında nakışkâr da,
Gevherin kânına düşer.

---

(16) Yağlıca : Gürcüstan'da bir dağ.
(17) Sürüdaş : Gürcüstan'da yayla.
(18) Mal binası : İçinde mandırası da bulunan özel yayla.
(19) Moyroy : Kâhya.
(20) Yeznesi : Enişteşi.

ÂŞIK ŞENLİK — ÂŞIK İZANÎ

Âşık deyişmeleri ve «MUAMMA» asılması geleneğine, Çıldır'lı Âşık Şenlik ile Erzurum'lu Âşık İzanî'nin Ardahan'daki karşılaşmaları iyi bir örnektir.

Ermeni asılı olduğu söylenen, Erzurum'lu Âşık İzanî, 93 muharebesi (1877-1878) sonunda Çarlık Rusyasına verilen Ardahan'a gider. Âşık Şenlik de oraya çağırılır. Büyük bir kahvehanede karşılaşırlar. Kahvehane Türk ve Ermeni dinleyicilerce hıncahınç dolar. Bazı devlet memurları ve din adamları da bulunur.

İzanî önceden yazılmış bulunan «MUAMMA» sını bir mendile bağlar, kahvehanenin tavanına asar. Ve bu muammayı çözmek üzere Âşık Şenliğ'e üç gün mühlet verir. Şenlik, Muammanın harf ve nokta sayısını sorar. İzanî, bir kelimesini kasıtlı olarak fazla söyler.

Şenlik bu muammayı çözmek için üç gün-üç gece uğraşır ve sonunda «KAVHANA OCAĞI» olarak yazılmış olan muammayı çözer.

Âşık Şenlik, bu muammayı çözünceye kadar çok sıkıntılar çekmiş, Tanrıdan ve ona «HAK ÂŞIKLIĞI» yeteneğini veren «PİR»inden yardım istediği aşağıdaki deyişlerinden anlaşılmaktadır.

Sıtkile seni çağırram adalet şahı bugün
Şahların şahı sensen sultanlar hanı bugün.
Teslim ettin dergâhından madeni mücevheri,
Güzel ismine harç edim gevheri kânı bugün.

Çünkü gudretinden verdin Ya Rab bu aşkı mana,
Dilimin ezberi budu daima ismin ana.
Yüz tutmuşam dergâhına niyazım budu sana,
Ehli irfan meclisinde bend etme meni bugün.

Sefil Şenlik hikmetinden vakıftır âlamete,
Eyyub'u sen derde saldın, Yusuf'u zülûmete
Yunus'u bahri ummandan çıkardın selâmete,
Halil'i nardan hıfzeden çağırram seni bugün.

Bu iki âşık karşılıklı değişmeğe şöyle başlıyorlar :

Âşık İzanî

Seninle iddiaya düştük galmağaldan gonuşak,
Bülbülün gahri gülistan gonca gülden goruşak.
Tarigât Muhammediye dürrü yekta kalebi
Aktarıp ezber eyliyek hıfzı dilden gonuşak.

Âşık Şenlik

Arzedip durduk ruberu yol erkândan gonuşak,
İnci, mercan, yakut, zümrüt, gevher, lâlden konuşak.
Mantıkî âlâ eşhastır; Molla Cami, Farabi
Zikredek Gara Davud'u, İlmihal'den gonuşak.

Âşık İzanî

Kendi nurundan yarattı sıtkile kıldı nazar
Küllü ondan halk olundu canlı, cinli ne ki var
Yüz yirmi dört bin nebi, veli, mürsel, peygamber
Dergâhta emrine muti o ahvaldan gonuşak.

Âşık Şenlik

İptida tavus nurunun cümle nurdan pâki var,
Heft-i tamu, heşt-i cinan semada eflâkı var
Buyurdu levlâke levlâk künfayekün çünki var,
İki mim, bir ha'ya müttesil ismi daldan gonuşak.

Âşık İzanî

İzanî meydan içinde dalmak ister derine,
Muammamın meramını yetirsene yerine
Âşıklık ilmî deryadır yetmek olmaz sırrına
Aşk ile ummana daldık bahri selden gonuşak.

Âşık Şenlik

Şenlik'in zihni Eflâtun hıfzı dürr-i ân mıdır
Sıtkının seyhat güzarı şehri Ardahan'mıdır.
Meramın muamma sormak, yoksa imtihanmıdır,
Malum eyle o ahvalı hûb kemâlden gonuşak.

X X

Âşık İzanî

İptida ism-i lemyezel adalet divanımız
Ebed-ül ebed bâkirdir ilm ile gümanımız.
Cim dir cihanın binası ra da hisar eyledi,
Âlem-i sırrı-ı hafiye ol Şah-ı Huban'ımız.

Âşık Şenlik

Enasırdan halk olundu evvelâ imanımız
Yok iken var etti bizi asla lâ mekânımız
Kûn buyurdu, halk eyledi yeri göyü yaratan
Kef ile nun dan yarattı ol Gânı Sübhan'ımız.

Âşık İzanî

Kendi nurundan yarattı âleme kıldı nebi,
İki cihanın serveri ol bizim sultanımız
Dört kitabın dördü haktır yalan diyen küfr olur,
İncil İsa, Zebur, Tevrat ol güzel Furkan'ımız.

Âşık Şenlik

Ol Habib-i Fahr-i âlem Mustafa'nın aşkına,
Buyurdu levlâke levlâk lütf ile ihsanımız
Yüz dört suhuf kelimatta külli nefsin mevti var,
Otuz cüz âyetin galbi Yasin-i Kur'ân'ımız.

Âşık İzanî

Bugün dünya yarın ahret yohu varı neylerem,
Hocam Hızır, pirim Âdem işte vasfım eylerem.
Dört kitabın hafızıyam şimdi hıfzın dinlerem,
Kürsüde vaize benzer ol Âşık İzanî'mız.

Âşık Şenlik

Şenlik aşkın abdalıdı hû çeker gündüz gece,
Hızır'a delil İskender, Cebrail oldu hoca.
Kur'an ın âyetlerinden okuyak hurfat hece,
Mantıkta fetvaya benzer tarikat lisanımız.

X X

Âşık İzanî

Arzeyleyip çıktım diyar gurbete,
Nice cebellerden yolum var menim.
Gece gündüz zarı figân eylerem,
Tükenmez deryadan gölüm var menim.

Âşık Şenlik

Aşkın tüccarıyam metah sataram,
Celâllânsam gayri halim var benim
Hasım garşısında dalga ataram,
Çalkalanan bahri selim var menim.

Âşık İzanî

Âşıklar söylerler mücevher sözü,
Görünür cemâlin ne bedir yüzlü,
Canımın içinde cananım gizli.
Yazın kışın solmaz gülüm var menim.

Âşık Şenlik

Beledim pirlerdi deyilem özüm,
Meydana gelende ağ olar yüzüm.
Yetmiş min hurfatla tükenmez sözüm,
Şairlik besinde elim var menim.

Âşık İzanî

İzanî'yem ben âlemi gezerem,
Hasım karşısında Lisan bezerem.
Akıl bina eder mantık düzerem,
İlimde irfanda yolum var menim.

Âşık Şenlik

Men Şenlik'em yalvarıram pirime,
Hak'kın ismi ezber oluf dilime.
Allâh verdi yakam keşdi elime,
İndi sennen galmağalım var menim.

Âşık İzanî

X X

Al'Osman eline salmışam seda,
Ardahan şehrini yakacam oda.
Bir inci düşürdüm derya ummanda,
Ara ki bulasan biçare Şenlik.

Âşık Şenlik

Eğer yaradanım bir fırsat verse,
Nuranî pirlerim imdada gelse.
Yeddi gat yer altta bir nuğda olsa,
Arayıp bulacam Âşık İzanî.

Âşık İzanî

Benim bu muammam kar boynuzudur,
Minare gölgesi davul tozudur.
Şahmaran ayağı balık izidir,
Ara ki bulasan biçare Şenlik.

Âşık Şenlik

Senin o muamman hile cazıdı.
Cehennem içinin garı buzudu.
Deniz kenarında balık izidi,
Arayıp bulmuşam Âşık İzanî.

Tam bu sırada bir müslüman fırıncı, bir manat giriş ücreti ödemeden kahveye girmişti. Şenliğ'i utandırmak amacıyla;

Yığıldı ahbaplar buraya geldi,
Âşıklar saz çalıp, şad olup güldü.
Fırıncı ustada bir manat kaldı,
Ara ki bulasan biçare Şenlik.

Âşık Şenlik

Seri sarhoş olan canından doyar,
Gönül cuşa gelse yek nefes deyer.
Fırıncı önüne bir lavaş goyar,
Alıp savuşursan Âşık İzanî.

Âşık İzanî

Muamma meydanda araki ara,
Sen kimi âşığı çekerem dara.
İslâm nedir kerameti ne ola,
Ara ki bulasan biçare Şenlik.

Âşık Şenlik

Cevap deyim cevabımı gan bari,
Sen naçarsan âşıkların tenbeli.
Ermeni sarhoşu, Gürcü hanbalı,
İnşallâh bulmuşam Âşık İzanî.

Âşık İzanî

Mızraklı goşunum alınmaz galam,
Sen kimi âşığa vermezem selâm.
Yıkacam binanı edecem talan,
Ara ki bulasan biçare Şenlik.

Âşık Şenlik

Muamman bulunsa galan alınır,
Askerlerin bölük bölük bölünür.

Evveli kaf, sonu ya'da bulunur,
İnşallâh bulmuşam Âşık İzanî.

X X

Âşık İzanî

Çıldır kazasında sen ehli irfan,
Âşıklar ustadı bilersen erkân.
Ey aziz kardeşim ben sana mihman,
Yaradan yar olsun baba Şenliğ'i

Âşık Şenlik

Suval sordun cevap verdim her vade,
Öyle hayal teftiş getime yâda.
İmtihan deyleni edecem eda,
Arayıp bulmuşam Âşık İzanî.

Âşık İzanî, muammanın çözüldüğünü ve bu imtihanı kaybettiğini anlayınca, sazının alınmaması ve ödülün bir kısmının kendisine verilmesi için Şenliğ'e yalvarır.

Yedi gündür burda eyledim karar,
Elbet hasım olan dengini arar.
Kesemden, ziyade eyledim zarar,
Senden elli manat kesim isterem.

Âşık Şenlik

Sen söyledin tenzil eyledim nice,
Ağladı kadılar, müftüler, hoca.
Müsade etmedin bize bir gece,
Gendime münasip hasım isterem.

Âşık İzanî

Çıldır sanacağında âlâdan âlâ,
İzanî'ye hasım gelipsen böyle.
Eğer bilirisen ismini söyle.
Yaradan yar olsun baba Şenliği.

Budur size Gul Genliğ'in muradı,
Nuranı pirlerim rüyamda dedi.
«Kavhana Ocağı» okunur adı,
Arayıp bulmuşam yazık İzanî.

Âşık Şenliğ'in sert tutumu karşısında bakalım İzanî daha neler söyledi :

Gurbet elde büktün benim belimi,
Azrail pençenle aldın canımı.
Bir izin ver bana göster yolumu,
Yaradan yar olsun baba Şenliği.

Çünkü kara ettin benim yüzümü,
Daima metheder söylerem sözünü.
Bağışla Allâh'a gel ver sazımı,
Yaradan yar olsun baba Şenliği.

Çıldır Sancağı'ndan arz edip geldin,
Erzurum'dan İstanbul'a nam saldın.
Eyvallâh demişem sen usta oldun,
Yaradan yar olsun baba Şenliği.

Bu sözleri dinliyen Âşık Şenlik, İzanî'ye acır, sazını kendisine iade eder. Kazandığı ödülün yarısını da ona verir ve son sözlerine karşılık olarak şunları söyler :

Bir kümbet galkıf havaya minaresi tûş durur,
Bir gemi dalıf deryaya reisi yok boş durur.
Onu ummana gark etmek menim eski peşemdi,
Garşımızda görülecek yüzmin türlü iş durur.

Hayalı perişan âşık ne fitneyi feldesen,
Açma hicap perdesini tut yüzüne perde sen
Aslanlar fetheden gönül indi ne hayaldasan?
Meclisimde meydan alan kör yapalak kuş durur.

Asılsıza fırsat vermek ne hileyi-i şer imiş,
Sütü bozuk kimselerle konuşması zor imiş.
Sefil Şenlik gorktu kaçtı deyenler de var imiş,
Hani görünmez gözüme diplere sinmiş durur.

ÂŞIKLARDA SANAT

Âşıklar, çok eski çağlardan beri halkın his ve duygularını, kendi yaratıcı güç ve yeteneklerinin kudreti oranında dile getirmişlerdir. Bu gün bile yaşayan âşıklar bulundukları sosyal çevrenin, sosyal, kültürel ve hatta ekonomik olaylarını ifade etmek için, hiç bir etki altında kalmadan yabancı sözcük ve deyim kullanmadan halkın öz diliyle şiirler söylüyorlar ve yazıyorlar.

Kars ve yöresinin, Büyük Selçuklu Sultanı Alp Aslan tarafından fethinin 900. yıldönümü münasebetiyle 1964 yılında yapılan şenliklere, Devlet büyüklerimiz ve Yurdumuzun birçok illerinden bilim adamlarımız, tanınmış edebiyatçı ve ünlü şairlerimiz de davet edilmişlerdi. Bir hafta süren bu şenliklere ait proğramda bir gece de halk şairlerine (Aşıklara) ayrılmıştı. Halk Eğitimi Merkezi salonunda yapılan Aşıklar Gecesi, gecenin geç saatlarında sona ermiş herkes evine gitmekte iken diğer illerden gelen misafirlerin yerlerinden kalkmadıkları dikkatimi çekmiş yanlarına gitmiştim. İçlerinden Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden sayın Gündüz Akıncı :

— «Bizler, bu geceye ve âşıklarınıza doymadık. Acaba bunları, sahne resmiyetinden uzak, tabii hallerinde dinlemek mümkün mü? Bize bu fırsatı sağlarsanız çok memnun oluruz». Demişti. Biz konuşurken diğer misafirler de etrafımıza toplanmış Sayın Prof. Gündüz Akıncı'yı tasdik ediyorlardı. Cevaben, bunun her an mümkün olduğunu fakat her zamqn toplandıkları yerin çok mütevazi olduğunu, misafirlerin orada rahatça oturup dinlemelerinin mümkün olmadığını ifade etmiş; istenirse Halk Eğitimi Merkezi'nin bir odasında dinliyebileceklerini ilâve etmiştim. Misafirler bu teklifime itiraz etmişler; özellikle halkın toplanıp onları dinlediği ve kendi aralarında sohbet ettikleri yerde dinlemek istediklerini söylemişlerdi. O sıralarda âşıklar Fayton Pazarında Kafkas Kıraathanesinde toplanırlardı.

Ertesi akşam topluca Kafkas Kıraathanesine gittik. Halk çok kalabalıktı. Kars ve çevre İllerinden gelen âşıklardan 14 ü o akşam bu kahvede bulunuyordu. Misafirler ve yanlarında bulunan sayın eşleri, tahta sandalye ve sıralarda oturarak sabahın saat 03 üne kadar büyük bir dikkat ve heyecanla bu âşıkları dinlemişlerdi. Kahveden ayrıldığımızda ünlü Şair Orhan Şaik Gökyay, koluma girmiş yürüyor; bir taraftan da bu âışkları eleştiriyordu. Bir ara arkadaşlarına dönerek şöyle konuştu :

— «Arkadaşlar içinizde birkaç şair var. Ben de şairim. Bizler bir şiir üzerinde günler, haftalar ve hatta aylarca çalıştığımız olur. Fakat bunlar iki dakikada bir eser yaratıyorlar. Bence hakiki şair, hakiki sanatkâr bunlar...» Diyerek, samimi kanaatlarını ifade etmişlerdi. Ünlü Şairimizi bu kanaata götüren objektif sebepler vardı...

Gerçeten âşıklar, edebiyat sanatlarını yakından bilen ve uygulayan kişilerdir. Sözlü halk edebiyatını incelediğimizde görürüz ki : Âşıklar şiir türlerinin birçoklarını başarı ile kullanmışlardır. Söylemiş oldukları, örneklerini gördüğümüz şiir türlerini, üstat âşıkların yaratmış olduğu 70 den fazla musiki makamına adabte ederek okumaktadırlar «Âşık Havaları» dediğimiz bu özel makamlar içinde: **GÜZELLEME, AT ÜSTÜ, YANIK KEREM, GARAÇI, GUBA KEREM, SULTANÎ, KARABAĞ ŞİKEŞTESİ, KESME ŞİKESTE, ZARINCI, KEŞİŞOĞLU, BAYATÎ, DESTANÎ, KÖROĞLU, DİVANÎ, MEHEMMET BAĞIR, DİLİ GAM, BALA MEMMET, SÜSENBERİ»** ilk hatıra gelenlerdir.

Âşıkların bir sanatçı olarak en belirgin özelliği : eserlerinin sözlerini kendisi yazıyor (söylüyor) kendisi besteliyor, kendisi altı telli sazı ile çalıyor ve yine kendisi okuyor. Bu özelliklerinden dolayı âşıklar, halk arasında haklı olarak geleneksel Sanatçı ünvanını almışlardır.

DEDE KORKUT YURDUNUN SÖZLÜ HALK EDEBİYATI

Geleneksel halk edebiyatında, şiir, hikâye ve destan olarak ölmez eserler bırakan halk âşıkları, diğer âşıklarca mesleğin ulu kişisi olarak görülür. Derin sevgi, saygı beslenir. Ölmüş olanlar rahmet ve muhabbetle anılır. Her fırsatta onlara dua okunur; ruhları şad edilir. Bu sayede de, bu kimselerin, hayat hikâyeleri ve eserleri yazılı olarak hiç bir kayda geçmemiş olduğu halde nesilden nesile aktarılmak suretiyle yaşatılmaktadır.

Şiirleri, destan ve hikâyeleri ölmezleşen büyük halk âşıklarına «Dede», «Ata», «Baba», «Usta» sıfat-

ları verilir. Bu gelenek çok eskilere dayanır. Korkut Ata, Dede Korkut, Dede Kasım, Usta Şenlik, Baba Sümmanî, Baba Şenlik v .b. gibi.

Konumuzun başına Dede Korkut Yurdunun sözlü halk edebiyatı başlığını koymakla, Dede Korkut'un yaşadığı bölgeye ait sözlü halk edebiyatının inceleneceği ifade edilmek istenmiştir.

Dede Korkut hikâyeleri, dil, gelenek, töre ve coğrafi yer adları bakımından dikkatle incelendiğinde, Doğu Anadolu'nun kokusunu veriyor. Hem öyle bir koku ki buram buram mis gibi Türk kokusu, Oğuz Türkü kokusu veriyor. Zaten Dede Korkut'un hikâye ve destanlarına bazen de «Oğuzname» denildiği bilinen bir gerçektir.

Her ne kadar Dede Korkut hikâye, destan ve Oğuzhanemeleri, Batı Türkeli, İran, Kafkasya, Orta Doğu ülkeleri ve hatta Balkanların Türklerle meskûn bölgelerine yayılmışsa da, bu ülkelerin hiçbirinde Doğu Anadolu ve Azerbeycan'da olduğu gibi halk arasında yaygın, taze ve canlı olarak yaşamamaktadır.

Bu gün Doğu Anadolu'nun, özellikle Kuzey Doğu Anadolu'nun hangi köyüne gidilirse gidilsin, halktan bu hikâye ve destanlardan bir veya birkaçını dinlemek mümkündür.

Doğu Anadolu'nun coğrafi yapısı, iklimi ve doğal güzellikleri de eski çağlardanberi insanlarının hareketli yaşamasına, şair ruhlu yetişmesine yardımcı olmuştur. Eski Türklerde kadına verilen önem ve islâmiyetin kadın - erkek ilişkileri üzerindeki kısıtlayıcı tesirleri de buna eklenince aşk ve gönül konu-

ları daha da ateşli, firaklı ve bazan da tehlikeli serüvenlere sebep olagelmiş; bu suretle de birçok hikâye ve destanların yaratılmasını hazırlamıştır.

Kafkas ülkeleri ve Doğu Anadolu'nun, Türk Kavimlerinin güç yolu eşiği olması, önceden gelip buraları kendilerine yurt edinmiş olan kavimlerin, sonradan gelen akınları önlemek ve Türk olmayan komşu milletlerden yurtlarını korumak amacı ile devamlı mücadeleye hazırlıklı durumda bulunmalarını gerektirmiştir. Bu durum da bu bölge halkının bedenen sağlam ve ruhen cengâver yetişmesi üzerinde büyük etki yapmıştır.

Dede Korkut'un, düşmanlarla mücadele hikâyeleri, Şirin'e kavuşmak için Ferhat'ın dağı yarması olayı, bu bölge halkının siyasi ve sosyal yaşantısını, gelenek ve törelerini açıkça yansıtmaktadır.

Dede Korkut Yurdu dediğimiz Doğu Anadolu ve Azerbeycan bölgesi, ırk, dil, gelenek, görenek ve töreler bakımından bir ayrılık göstermez.

Özellikle İslâmiyetten önceki eski Türk geleneklerinden bazılarının İslâm dini ile kaynaştırılarak birlikte yürütülmesi (Nevruz Bayramı ve ölüler için verilen yemekler ve b.g.) bölgenin her tarafında biribirine çok benzer.

Hikâye ve destanlar için de hudut saptamak mümkün değildir. Aynı dil, aynı inanış ve aynı duygularla yaratılmış olan hikâye ve destanların yalnız Doğu Anadolu'ya özgü olmadığını görüyoruz «Bunları Doğu Anadolu ve Kafkas ülkelerinde yaşayan Türklere birlikte mal etmek zorunluğu vardır». Bu hikâye ve destanlar incelendiğinde görülür ki, Azer-

baycan'lı Âşık, kaçak Nebi'yi, Kars, Kağızman ve Ağrı Dağı'nın eteklerinde dolaştırır. «Ali Han» adlı halk hikâyesinin kahramanlarını Van ve Diyarbakır'dan seçer. Köroğlu'nu Azerbaycan'lı kabul eder. O'nun Erzurum, Erzincan, Tokat Seferlerini dile getirir ve ta İstanbul'a kadar uzayan seferlerini anlatır.

Doğu Anadolu'da yaşamış Âşıkları incelediğimizde de buna benzer durumları görürüz. Örnek olarak: Çıldır'lı Âşık Şenlik, Çarlık Rusyasına isyan etmiş olan İsmail, Şamet Bey, Halay Bey ve daha birçok Kafkaslı Türklere kahramanlık türküleri söyler. Karşılaşmalar yapmak için Borçalı'ya (1) gider, birçok Türk bey ve ağalarının konaklarında misafir edilir. Onlara saz çalar, türküler söyler, hikâye ve destanlar anlatır.

Her ne kadar bugün siyasal bir hudutla ayrılmışsa da bu iki bölgede yaşayan Türklerin özellikle folklör ve halk edebiyatı hiç bir ayrılık ve bölgelere özgü ayrıcalık göstermez.

Bu ürünleri biribirinden ayıramadığımız gibi bu iki bölge ozanlarının yaratmış oldukları destan ve hikâyeleri de biribirinden ayıramıyor ve hepsine birden Doğu Anadolu ve Azerbaycan Destan ve Hikâyeleri diyoruz.

Bu güne kadar bu iki bölge ozanları tarafından yaratılmış fakat henüz kitap halinde toplanamamış yüz elli kadar bilinen destan veya hikâye vardır.

---

1 — Borçalı : Azerbaycan ile Gürcüstan arasında, tamamen Türklerin oturduğu bölge.

DESTAN VE HİKÂYELER

Hikâye ve destanların kendilerine özgü özellikleri vardır. Bunların en belirgin özelliği, Nesirle nazımın, adeta nöbetleşerek biribirini takip etmesi ve biribirini tamamlamasıdır. Daha açık bir deyimle, bölge halkının ana diliyle hikâye anlatılır ve konunun ruhuna uygun şiirler söylenir. Böylece, hikâyelerde ve destanlarda nesirle şiir nöbetleşerek yürür; hikâye ve destanın heyecanla dinlenebilmesini ve insan belleğinde yerleşmesini sağlar. Konuşma diliyle anlatılan olaylar, halkın ana diliyle, gelenek, görenek ve inanışlara son derece uygun anlatıldığı ve olayların akışına göre en uygun yerlere şiirler yerleştirildikleri için zevkle, heyecanla dinlenir ve insan uzun zaman etkisi altında kalır. Bu nedenle halkın belleğinde yer eder. Yine bu nedenledir ki Âşıklardan dinlenilen bu hikâye ve destanlar halk arasında yaşar. Babadan oğula nine ve analardan kızlarına ve böylece de kuşaklardan kuşaklara geçerek halk arasında tazeliğini ve canlığını sürdürür.

Hikâye ve destanlardaki bu kural, en eskilerinde böyle olduğu gibi çağımızın başlarında yaratılmış olanlarda da değişmeden sürüp gitmektedir. Bilinen en eski Dede Korkut Oğuznamelerinden 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında yaşamış olan Âşık Şenlik'in sevdakâr, Salman Bey ve Lâtif Şah adlı hikâyelerini de içeren bütün hikâye ve destanlarda bu ana kuraldan ayrı bir anlatım yöntemi bulunmadığı görülür.

Uzun geçmişte OZAN, YANŞAK, KAM, ÂŞIK, HALK ŞAİRİ, SAZ ŞAİRİ, HALK ÂŞIĞI, HAK ÂŞIĞI adları ile anılmış olan bu sanatçıların yaratıp yaşat-

tıkları ve sözlü halk edebiyatımızın temelini oluşturan, nesir ve nazımın nöbetleşe yer aldığı bu edebi janrın gerçek adı nedir? Biz bunlara hikâye mi yoksa destan mı diyeceğiz?

Bilindiği gibi, DESTAN : Olağanüstü ve şaşırtıcı kahramanlık serüvenlerini uzun ve manzum olarak anlatan en eski bir edebiyat türü; HİKÂYE ise bir olayın en küçük ayrıntılarına kadar konuşma diliyle anlatılmasıdır.

Bu konuda geçmişi incelediğimizde, ilk baş vurmamız gereken kaynak yine «Dede Korkud» oluyor. Dede Korkud'da hikâyelere «BOY» denilmiştir. Zamanla bunlara «Hikâye», «Hikâyet», bazılarına da «Destan» denilmiş olduğunu görüyoruz.

Bir kısım aydınlar ve yazarlar halk hikâyelerine «Kıssa» adını vermişlerdir. Belki de Kuran-ı Kerim'de geçen «Kıssa-i Enbiya», «Kıssa-i Yusuf» gibi Arapça bu deyim aydınlar aracılığı ile halkımız arasına yayılmak istenmiş olabilir. Fakat halkımız arasında pek tutulmamış, yine de okumuş kimselerin dilinde pek de sevimli olmayan bir deyim olarak yaşamıştır.

Bunlar, bu gün de halk arasında, «Hikâye», «Hekiya», «Hekât» adları ile anılır. Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde bunlara «Nağıl» da denilmektedir, ve halen bu deyimi kullananlar vardır.

Doğu Anadolu halkı arasında yaşayan sözlü halk edebiyatının temelini oluşturan bu hikâyelerde nesir de var; nazım da var. Hikâye ve destanlarda, hikâyelere konu olan olaylar, halkın sosyal, kültürel, siyasal ve dinsel anlayışlarına uygun bir şekilde başlayıp yürümekte ve sonuçlanmaktadır. Bunların bir de halkın öz ana diliyle anlatılması ve yeri geldi -

ğinde de şiirlerin aynı arı dille türkü şeklinde okunması, dinliyenlerini olayın içinde yaşamış gibi heyecanlandırmakta ve duygulandırmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bunlarda konu, anlatım özelliği, geleneklerin dile getirildiği ahenkli kompozisyon halinde dinliyenlere verdiği duygu ve heyecan itibariyle hem hikâye ve hem de destan kokusu taşıdığı için biz bunlara hikâye de diyebiliyoruz destan da diyebiliyoruz. Yine bu nedenledir ki, genellikle «HİKÂYE veya DESTANLAR» deyimi kullanma zorunluluğu duyulmuş ve kullanılmıştır.

HİKÂYE VE DESTANLARIN SUNULMASI (TAKDİMİ)

Hikâyelerin ve destanların dinleyicilere anlatılması, belirli ve geleneksel kurallara uyularak yürütülür. Eskiden beri âşıklar bu destan veya hikâyeleri halka anlatırken, «Hikâye anlatma Kurallarına» gereken önemi vermişlerdir.

Âşıkların hikâye anlatmaktaki başarısı da, geleneksel kuralları uygulamadaki başarısı yanında, pürüzsüz ve akıcı bir konuşma yeteneği, ses güzelliği ve arada okuyacağı türküleri konunun o kesimindeki duygusal ve dramatik veya trajedik ortama uygun makamda söylemesine bağlıdır.

Kural olarak hikâye ve destanların anlatımında, hikâyenin adı, hikâye veya destanın kahramanlarının adları ve bunların baba adları, bu kahramanların özellikleri (Bedeni kabiliyetleri, fizyonomileri, medenî cesaretleri, karakterleri v.b. gibi). hikâyede adı geçen öteki kişilerin özellikleri, hikâyeye konu olan olayın geçtiği yer veya yerler ve bu hikâyenin nedeni nesirle anlatılır.

Hikâye veya destan kahramanlarının biribirleriyle karşılaşmaları, bu kahramanların, hikâyede adı geçen diğer kişilere baş vurmaları, muhabbet ve sevgi ifadeleri, sevinç ve kederleri, ızdırap ve heyecanları, karşılıklı deyişme ve atışmaları, soru sorma ve cevap almaları genellikle şiirle ifade edilir. Bu şiirler de olayın geçtiği andaki ortama uygun olarak yukarıda belirtilen Âşık makamlarından «Güzelleme, at üstü, Köroğlu, zarıncı, garaçı, divanî şikeste, yanık Kerem ... v.b. gibi» biri ile terennüm edilir.

HİKÂYE VEYA DESTANLARIN ANLATIMINDA GÖZ ÖNÜNDE TUTULAN BÖLÜMLER

Hikâye veya Destanlarımızın, sunulmasında, geleneksel olarak aşağıda yazılı bölümlerin sıra ile işlenmesine önem verilir :

1 — ÜSTADNAME (SER SÜHANE VEYA TEMEL ATMA DA DENİR.)
2 — HİKÂYE VEYA DESTANIN TANITILMASI
3 — HİKÂYE VEYA DESTAN ÖZÜ
4 — SONUÇ (DUVAKKAPMA)

Bu bölümleri kısaca şöyle açıklıyabiliriz :

1 — ÜSTADNAME (SER SÜHANE VEYA TEMEL ATMA)

Âşık, hikâyeye başlamadan önce, geleneksel olarak dinleyicilerine, doğruluk, mertlik, adalet duygusu, temizlik, yurt ve ulus sevgisi, düşkün ve zayıflara yardım, bilim ve sanatın faziletlerini aşılamak ve bu yolla halka eğitim vermek amacıyla eskiden âşıklar tarafından söylenmiş uzun manzumeler söyler. Bu manzumelere «USTADNAME» denir. Âşık, bu ustadnamelerin son dörtlüğünde adını vermiş o-

lan âşıkı usta olarak tanıtır. Onu saygı ile anar, rahmet okur. Dinleyenler âmin der.

Hikâyeyi anlatanın bir amacı da, bu ustadnameleri yazmış (Söylemiş) olan ustad âşıkları topluluk içinde saygı ve rahmetle anıp yeni kuşaklara tanıtmak ve hikâyede peşrev yaparak dinleyicilerinin ilgi ve dikkatlerini anlatacağı hikâye ve destan üzerinde toplamaktır. Hikâyeci âşık, önce şiir şeklinde bir ustadname söyler. İlkini bitirdikten sonra : «Ustalar ustadnameyi, bir değil iki söylemişler. Biz de söyliyelim iki olsun; düşmanın gözü kör olsun» der, ikinci ustadnameyi de söyler. Ondan sonra «Ustalar ustadnameyi iki değil, üç söylemişler. Biz de söyliyelim üç olsun, düşmanın ömrü puç (x) olsun» der. Üçüncü bir üstadname söyler.

Yüz yıllar önce yaşamış âşıkların söylemiş oldukları binlerce ustadname böylece sözlü olarak kuşaklara geçerek günümüze kadar gelmişlerdir. Yine bu sayede, bu eserler kendilerini yaratmış olan yazarlarını (Söyliyenlerini) da birlikte yaşatarak getirmişlerdir.

Eskiden Okur-Yazar olmayan halk kitlelerinin ve onların içinde yaşayan âşıklarının halkın öz ana diliyle yaratmış olduğu bu eserlerin, aydın kimselerce kaleme alınmaması âşıklarımızı bu yönteme zorlamış ve bu geleneğin doğmasına sebep olmuştur.

Şimdi bu üstadnamelerden birkaç kısa örnek görelim :

(x) Puç : Çürük.

Çekme şu dünyanın endişesini
Demir eyle gönlün dört köşesini
Kemlik (1) ile kırma kalb şişesini
Dönüp ona derman olsan fayda ne?

Arabî, Farisî dilin olmazsa
Bülbüle münasip (2) gülün olmazsa
Elbet bir meslekte elin olmazsa
Düvellere (3) sultan olsan fayda ne?

Bir gün olur yaradanı anmazsan
Mecnun olup aşk oduna yanmazsan
Bir güzelin sinesine (4) konmazsan
Hayal ile mehman (5) olsan fayda ne?

Sümmanî (6) der, yaradanı zikreyle
Birliğini bilip daim şükreyle
Ta ezelden gelen işi fikreyle
Başa geçip pişman olsan fayda ne?

Ünlü Halk Ozanı Hasta Kasım'ın bir üstadnamesi :

Deli gönül ne divane gezersin?
Bivefa dilberden sana yar olmaz.
Düz çıkmaz ilgarı (İkrarı) (7) ahdı peymanı (8).
Hercayide (9) namus, gayret, ar olmaz.

---

(1) Kemlik: Kötülük, kırıcılık.
(2) Münasip: Uygun.
(3) Düveller: Ülkeler, devletler.
(4) Sine: Göğüs.
(5) Mehman: Sevmek, yakınlık duymak, âşık olmak.
(6) Sümmanî : Erzurum'un Narman İlçesinin Samikale Köyünde doğmuş 19. Yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında yaşamış ünlü halk ozanı.
(7) İlgar: (ikrar): Verilmiş söz.
(8) Ahd-ı Peyman: Yeminli ve tanıklı söz verme.
(9) Hercai: Hafif meşrep, sözünden dönen, kararsız.

Sır verme nadana (1), sır verme pise,
Âhır (2) kalbin ya inciye, ya küse
Ot biter kök üste aslı ne ise
Yavşan (3) beslemekle çemenzar olmaz.

Vefalıya (4) emek çeksen itirmez (5).
Bed asıl (6) nasihat, öğüt götürmez
Kabak tağı (7) ter şamama (8) bitirmez
Gök söğütte ayva olmaz, nar olmaz.

Hasta Kasım günü geçmiş kocadır,
Gelen bezirgândır, giden hocadır,
Serv (9) ağacı her ağaçtan ucadır (10)
Aslı kıtdır, butağında (11) bar (12) olmaz.

---

(1) Nadan: Güvenilmeyen, soyu bozuk kişi.

(2) Âhır: Sonunda, sonradan.

(3) Yavşan : Kıraç yerlerde yetişen, acılığı nedeniyle hayvanların yemediği bir cins ot. Bazan halk bundan süpürge yapar.

(4) Vefalı: İyiliği unutmayan, dostluğuna güvenilen.

(5) İtirmez: Yitirmez, kaybetmez, unutmaz.

(6) Bed-asıl: Soyu kötü, soysuz, aslı bozuk.

(7) Kabak tağı: Kabağın bostanda iken uzayan dalı, sürgünü.

(8) Şamama: Kavun cinsinden güzel kokulu ve tatlı pembe renkli bir yemiş. Bostan güzeli de denir.

(9) Serv: Selvi ağacı

(10) Uca: Yüce, yüksek.

(11) Butağ: Ağacın dalı.

(12) Bar: Ürün, meyva.

Gökçe'li Âşık Ali Asker'den (13) bir ustadname

Can demekle, candan can eksik olmaz.
Muhabbet arttırır, mehriban (14) eyler
Çor (15) demenin yeri nedir dünyada?
Âbad (16) gönlü yıkar, perişan eyler.

Mezemmet (17) eyleme ben bivefanı (18)
Sahibi saltanat, gevherin (19) kânı (20)
Benim sözüm öz yolundan çıkanı
İnşallah çevirir düz insan eyler.

Ben isterim âlim (21), mümin (22) yüz ola,
Meyli (23) Hak'ka doğru, yolu düz ola,
Diliyle yüreği yüzbe yüz ola,
Alesker yolunda can kurban eyler.

Âşık, bunlara benzer üç ustadnameyi söyleyip bitirdikten sonra bu ustadnameleri söylemiş olan eski usta şairlere ve dinliyenlerin geçmişlerine rahmet

(13) Gökçeli Âşık Ali Asker : 19. yüzyılın sonlarında 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Kars-Iğdır dolaylarında yaşamış olan ünlü halk Âşıkı.

(14) Mehriban: Sevimli.

(15) Çor: Kızgın ve sert bir şekilde yapılan kargış (Beddua); (Hastalığa yakalansın anlamına).

(16) Âbad gönül: Şen, üzüntüsüz, neşeli gönül.

(17) Mezemmet; eylemek: Haksız görmek, kınamak.

(18) Bivefa: Vefasız (Burada; çaresiz, başka birşey yapamıyan).

(19) Cevher: Kıymetli taşlar, mücevherat (Burada, kıymetli söz).

(20) Kân: Bir şeyin toplandığı yer (Burada, gevherin kânı; kıymetli sözlerin hazinesi).

(21) Âlim: Bilgin.

(22) Mümin: İnanmış, dürüst.

(23) Meyli: yönü, isteği, amacı.

okur. Devletimizin ve Cumhuriyetimizin devamı ve başarısı, ordumuzun muzafferiyeti, halkımızın refah ve saadeti. Yurdumuzun âfetlerden korunması için dua eder. Dinleyenler âmin derler.

HİKÂYE VE DESTANIN TANITILMASI

Hikâyeyi anlatan, yukarıda açıklandığı şekilde halkın dikkatini yeteri kadar topladıktan sonra anlatacağı hikâyenin adını söyler. Elinde sazı ile ortada dolaşmakta olan Aşık :

Bu hikâyeye konu olan olayın geçtiği yeri, hikâye kahramanlarının ve hikâyede adı geçen diğer kişilerin adlarını, olaydaki rollerini, bunların özellik ve karakterlerini birkaç cümle ile ifade eder. Konuşma dili ile yapılan bu tanıştırmadan sonra hikâyeyi anlatmaya başlar. «Destan veya hikâye özü» dediğimiz bu bölümde şiirle nesirin birbirini tamamladığını görürüz.

Bu şekilde anlatılan konu bir aşk hikâyesi veya bir kahramanlık destanı oluşuna göre ayrı ayrı sonuçlanır. Kahramanlık destanında adı geçen kahraman başarıya ulaştırılarak bırakılır. Aşk veya muhabbet hikâyesinin sonunda genellikle birbirine kavuşan iki sevgilinin düğünü yapılır. Bu düğünde bir âşık bulunur. Âşık bir muhammes söyler. Bu muhammese **Duvak Kapma** denir. Bazı âşık hikâyelerinde ise sevgililer birbirine kavuşamazlar. Kız veya erkekten biri ölür. Bazan da birinin öldüğünü gören sevgililerden diğeri de hemen oracıkta öldüğü görülür. Bu gibi hikâyeler, bayati makamında ve sazla söylenen acıklı manilerle sona erer.

DESTAN VEYA HİKÂYE ÖZÜ

Hikâye ve destanların anlatılmasında «Destan veya hikâye özü» denilen bu bölümde, olay bütün

detaylarıyla anlatılır. Bu bölüm anlatılırken, hikâyeye konu olan olayın veya olaylar zincirinin akışı gereği olarak yerine göre durum ya konuşma dili yahutta saz dili (Şiirle) anlatılır.

Bu bölüm hikâye ve destanın en çok ilgi çeken ve en çok heyecan yaratan bölümüdür. Hikâye ve destan içinde bazan çetin düğümler meydana çıkar. Hikâye veya destan kahramanı için bütün ümit kapıları kapanmış gibi görülür. Dinleyenler heyecanla sonucu merak ederler. Hele hikâyeyi anlatan âşık da bu konuda tecrübe ve yetenek sahibi ise dinleyenlerine oldukça heyecanlı dakikalar yaşatır.

Hikâye ve destan kahramanının, karşılaştığı böyle çetin düğümlerin çözülmesinde, güç durumlardan kurtulmasında ve sonunda başarıya ulaşmasında, geleneksel olarak :

a) Hikâye veya destan kahramanının cesareti, cengaverliği, kılıç, görz ve mızrak kullanmada ve at binmedeki üstün yeteneği.

b) Geniş kültür ve bilgisi,

c) Çok etkili ve duygulu şiirler söylemesi, (Bu şiirler bazen o kadar etkili olur ku, rakiplerini veya düşmanlarını his ve duygu etkisiyle zararsız hale getirir.)

d) Kahramanı imtihan için hazırlanan çeşitli muammaları çözmesi,

e) Hikâye ve destan kahramanının sevgilisinin, hükümdar olan babası veya Ağabeysine baş vurarak bağışlatması,

f) Kahramanın çeşitli meziyetlerini göz önüne alan merhametli devlet adamlarının veya hayırsever kimselerin yardımları,

g) Kahramanın sevgilisinin, cariye, nedime veya dadılarının yardımları rol oynar.

h) Yukarıda sayılan yardım edici kimselerin güclerinin yetmediği anlarda çeşitli şekil ve kıyafete bürünmüş olarak Hızır Aleyhiselâm yetişir ve olağan üstü gücü ile hikâye kahramanına yol gösterir ya da onu kurtarır.

Âşık hikâye veya destanı, söz ve şiiri nöbetleştirerek ve bunları yerine göre kullanarak çeşitli aşamalardan geçirmek suretiyle sona erdirir.

DESTAN VEYA HİKÂYENİN SONUÇ BÖLÜMÜ (DUVAKKAPMA)

Yukarıda açıklandığı gibi anlatılan hikâyenin olaylar bölümü sona erdikten sonra, sonuç kısmına gelinir.

Genellikle biribirlerine kavuşan âşık ve maşuk'un düğünleri yapılır. Düğünde bir halk âşığı da bulunur. Bu âşık, saz çalarak genellikle hikâye kahramanının sevgilisini öğen bir muhammes söyler. Bu muhammese DUVAKKAPMA denir.

Burada birkaç duvakkapma örneği görelim :

Sallanıban yüz naz ile
Gelen kimin yarıdır bu?
Gaddi-gamet (1) ne kıyamet?
Balaca (2) dilberidir bu.
Gabağı (3) vechi-kamer (4)

---

(1) Gaddi-Gamet : İnce, uzun boy.

(2) Balaca : Ufacık, yavrucuk, yavru.

(3) Gabağı : Yüzü, çehresi.

(4) Vechi-kamer : Ay gibi.

Yanağı ahmeridir (5) bu.
Kaşı keman, kirpiği ok,
Gözleri humarıdır (6) bu.
Sinemde defter olup
Dilimin ezberidir bu.

Ezber boy deste
Dehanı (7) püste
Lebleri (8) meste
Cennet libasta (9)
Dal gerdan üste

Kıvrılmış siyah teller
Diyesin şahmarıdır (10) bu.

Duvakkapmaya bir başka örnek :

Kaşı kamer, gümüş kemer,
Kurşayıp (1) bele yaraşır.
Yüzünde hal (2), dudağı bal,
Ham şeker dile yaraşır.
Bir beri bak, beyaz buhak (3)
Tarçına, hile (4) yaraşır.

---

(5) Ahmeridir : Kırmızıdır.
(6) Humarıdır : Mahmurludur, uykuludur.
(7) Dehan : Dil, ağız.
(8) Lebler : Dudaklar.
(9) Libas : Giysi, elbise, kılık, kıyafet.
(10) Şahmarıdır : Yılandır.
(1) Kurşayıp : Kuşanıp
(2) Hal : Ben.
(3) Buhak : Gerdan.
(4) Hil : Tarçın, karanfil cinsinden bir bahar.

Derin kemal (5) güllü desmal (6)
Al güzel, ele yaraşır.
Ay gabağa, gül yanağa
Yanağı güle yaraşır.

Gözler ela, başa bela,
Çekilip kara kaşları.
Oğrun (7) bakdı, evim yıkdı,
Etmedi çare kaşları.
Zulmü çok, insafı yok,
Götürür dara (8) kaşları.
Huş (9) gitdi, mecnun etdi,
Saldı diyara (10) kaşları.
Akıl zayıl (11), kıldı sayıl (12),
Düşmeğe çöle yaraşır.

Mutsuzlukla bazen trajedik bir şekilde sona eren hikâye ve destanların sonunda yine saz eşliğinde söylenen bayatilerden örnekler görelim :

Men âşığem, sal (1) yana,
Tara sülfün sal (2) yana.
İstersen bir ah çekem,
Kür (3) kuruya, sal yana.

---

(5) Derin Kemal : Akıl, zeka, görgü, bilgi.
(6) Desmal : Mendil.
(7) Oğrun : Gizli.
(8) Dara : Dar ağacına, idama.
(9) Huş : Akıl, us.
(10) Diyara : Yabancı yerlere.
(11) Akıl zayıl : Akını kaybetmek,
(12) Sayıl : Hasta, akıl hastası.
(1) Sal: Motorsuz bir nev'i su taşıt aracı.
(2) Sal: Tarayıp sarkıtmak.
(3) Kür: Kura Nehri.

Azizim geçti benden
At okun geçti benden
Mertlere köprü oldum
Namert de geçti benden.

Dağlara kar düşüp
Gör ne havar (4) düşüp
Kabrimi yadlar kazıp
Sine lâhtim (5) dar düşüp

Azizim bir de men
Doldur içem bir de men
Gün geçti ömr azaldı
Civan (6) olmam bir de men

Azizim kala yerde
Burç yerde kale yerde
Korkaram garip ölem
Cenazem kala yerde.

Alçalar (7) ay alçalar
Gül açar ay alçalar (8)
Ben ölende ele (9) yerden aparın (10)
Dost görer gam gün (11) olar
Düşman görer el çalar (12)

---

(4) Havar: Heyecanlı haber.

(5) Sine lâhti: Göğüs lâhti-mezarın insan göğsüne gelen kısmı.

(6) Civan: Genç.

(7) Alçalar: Bir tür erik.

(8) Alçalar: Burada meyve veren dalların aşağı sarkması sı ifade edilmiştir.

(9) Ele: Öyle.

(10) Aparmak: Götürmek.

(11) Gam gün: Kederlenmek, üzülmek.

(12) Elçalmak : akışlamak.

Azizim ulu dağlar
Çimenli sulu dağlar
Burda bir garip ölüp
Gök kişner bulut ağlar.

Azizim yara bende
Dert bende yara bende
Lokman gelmez, tabip yok
Sağalmaz yara bende.

Kazan ağlar...
Od yanar kazan ağlar
Gurbet yerde ölenin
Kabrini kazan ağlar.

Gana dağlar...
Kuş kalktı kanat ağlar
Avım yaralı gitti
Belensin kana dağlar.

Kalem kaşıma felek
Gözüm yaşına felek
Âhır kuş kondurdun
Mezar taşıma felek.

Ağlarım ağlar gibi
Derdim var dağlar gibi
Yürekden yaralıyam
Gezerem sağlar gibi.

Hikâye veya destanı anlatan âşık mutsuzlukla eya acıklı bir şekilde son bulan hikâyenin sonunda ukarıdaki bayatilerden bir veya birkaçını hayati maamında okur.

Mutlulukla sona eren hikâye veya destanın sounda ise, yine sazını çalarak özel muhammes ma-

kamı ile yukarıda örneklerini gördüğümüz duvakkapmalardan birini okuyup bitirdikten sonra bu hikâyeyi tasnif eden (Düzenleyen) ustad âşığa rahmet okur. Dinliyenlere sağlık ve mutluluk diler. Bu toplantıyı, düğünü, (Sünnet, evlenme düğünleri v.b. gibi) düzenleyene dua eder, mutluluk diler, Devlet ve milletimize mutluluk ve esenlikler diler. Dinliyenlerin çocuklarına da böyle mutlu düğünler temenni eder. Dinliyenler âmin der ve âşığa teşekkür ederler.

HİKÂYE VE DESTANLARIN ÇEŞİT VE NİTELİKLERİ

Halk hikâye ve destanlarını genellikle şu iki ana bölümde toplamak yerinde olur :

a) KAHRAMANLIK DESTANLARI VE HİKÂYELERİ.

b) MUHABBET (ÂŞK) HİKÂYE VE DESTANLARI

Hikâye ve destanların öz kısmını dikkatle incelediğimizde, mücadeleler, müsabakalar ve çeşitli imtihanlarla geçen olaylar zinciri görürüz.

Hikâye kahramanının başından geçen bu mücadeleler, çeşitli devirlerde, çeşitli şekil ve karakterlerde gelişiyor. Bu mücadeleler çeşitli amaçlara yönelik olduğu için her mücadele şekli o zamanın toplumsal, politik ve ekonomik yapısını ve karakterini dile getiriyor ve adeta o çağın bir aynası oluyor.

Bunun yanında bu mücadele şekilleri, destan veya hikâyenin taşıdığı amaca göre değişiklikler gösteriyor. Örneğin «Dede Korkud» Boy'larında ve «Köroğlu» gibi kahramanlık destanlarındaki müca-

delelerin karakter ve nitelikleri ile «Tahir ile Zühre», «Aslı ve Kerem», «Kurbani», «Ltif Şah» gibi aşk ve muhabbet destanlarındaki mücadele karakterlerinin farklı olduğu görülür. Çünkü zamanlar, amaçlar ve çevreler başka başkadır. Bu yüzden de hikâye veya destanın fonu, ruhu ve ahengi başkalaşır.

Kahramanlık destanlarının konusunu, genellikle haksızlığa, yolsuzluğa, zulüm, işkence, saldırı, yağma v.b. gibi davranışlara karşı tepki ve bu tepki sonucu bu davranışlardan kurtulma ve öç almak için yapılan mücadeleler oluşturur. (Dede Korkud boyları, Köroğlu ve Kaçak Nebi destanlarında olduğu gibi.)

Muhabbet (Âşk) hikâyelerinde, genellikle hikâye kahramanının, aşkına bade içtiği sevgilisini bulmak, ona kavuşmak ve ona sahip olmak uğruna yürüttüğü mücadeleler ve bu yolda başından geçen maceralar tasvir edilir.

İlk bakışta bireysel zevk, mutluluk ve özel amaç uğrunda yürütüldüğü sanılan, bu didişmeler, çarpışmalar ve mücadeleler, aslında bireysel değil, geneldir. Ve o toplumun toplumsal yapısını aksettirir.

Kerem'in, Aslı'ya kavuşmak için keşiş ve keşişlere karşı, Tahir'in, uğrunda bade içmiş bulunduğu sevgilisini kendisine vermeyen öz amcası Hatem Sultan'a karşı yürüttükleri mücadeleler, özel kişisel mutluluk uğruna yürütülen mücadele çerçevesinden çıkarak, sevdiği kızla veya kızların sevdiği erkekle evlenmelerine karşı olan birçok keşişlere, Hatem Sultan'lara veya başkalarına karşı yine birçok Keremlerin, Tahirlerin ve başkalarının mücadelelerini, serüvenlerini dile getiriyor.

Bu nedenlerledir ki, halkın yaratmış olduğu bu eserler, yine halkın his ve duygularının tercümanı olmuş, asırları aşmış; hudutları geçmiş; ülkeleri dolaşmış; kuşaklardan kuşaklara geçerek zamanımıza kadar yaşayıp gelmişlerdir.

HİKÂYE VE DESTANLARIN ANA BÖLÜMLERİ

Bir hikâye veya destanı, ayrıntılı olarak inceleyebilmek için şu dört ana bölüme ayırmak uygun olur.

1 — HİKÂYE KAHRAMANININ DOĞUMU, EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ,

2 — KAHRAMANLARIN (ÂŞIK VE MAŞUK'UN) BADE İÇMELERİ (BUTA ALMALARI)

3 — KAHRAMANLARIN ÖNLERİNE ÇIKAN ENGELLER VE BU ENGELLERE KARŞI MÜCADELELER,

4 — İMTİHANLAR, MÜSABAKALAR VE BAŞARI (GALİBİYET),

Bunları sıra ile inceleyelim :

I — HİKÂYE VE DESTAN KAHRAMANININ DOĞUMU EİĞTİM VE ÖĞRETİMİ

A) HİKÂYE KAHRAMANININ ANA RAHMİNE DÜŞMESİ VE DOĞUMU

Destan veya hikâyelerimizde kahramanın ana rahmine düşmesi, diğer insanlardaki gibi normal şekilde değil, genellikle bir takım vasıta ve sebeplerin etkisi ile olur.

Bilinen birçok hikâye ve destanlarımızın kahramanı olan, örneğin Latif Şah, Tahir, Şah İsmail v.b. gibileri, bir derviş, yüzü nurlu bir pir ihtiyar, Hızır ve Hz. Ali gibi ulu kiişler tarafından verilen «Elma»yı babanın iki eşit parçaya bölüp bir parçasını kendisi, öteki parçasını da karısına yedirmesi sonucu ana rahmine düşerler.

Hikâye ve destanlarımızda, genellikle hikâye kahramanlarının ana ve babaları yaşı ilerlemiş, çocuk yapma çağını geçmiş kimseler olurlar. Fakat yukarıda adı geçen din ululanının duaları ve verdikleri elmalar sayesinde bu yaşlı kimseler çocuk yapma şansına sahip oluyorlar. İhtiyarları gençleştirme kudretine sahip bir meyva kabul edilen elma (Alma)'nın hikâye ve destanlarımızda biraz da kutsal bir yeri vardır.

Boğaç Han, Bamsı Beyrek, Mecnun, Kurbanî, Kerem v.b. gibi birçok hikâye kahramanı ise, el açıp dua edilmek, kurbanlar kesilmek, adak adanmak, açlar doyurulmak, çıplaklar giydirilmek, kervansaraylar yaptırıp buralarda aş ocakları açıp gelip giden yolcuları parasız yedirip yatırmak, çeşmeler yaptırmak ve çöllerde su kuyusu açtırmak gibi topluma faydalı hizmetler sonucu ana rahmine düşerler. Böylece baba ocağının tütmesinin devamı sağlanmış olur. Eğer baba hükümdarsa, hükümdarın evlat sahibi olması halkı da sevindirmiş olur.

Nesli bu dünyadan gitmesin diye
Allaha bir çok şey etti hediye;
Bir çok nezir verdi, bir hayli kurban,
Allah da lütfetti ona bir oğlan.

B) HİKÂYE VEYA DESTAN KAHRAMANININ EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ

Çocuk anadan doğduktan sonra, eğer ana-baba, hükümdar veya zengin insanlarsa çocuk önce süt-analara, süt-ninelere, dadılara teslim edilir. Sonra özel hocalar tarafından eğitilir. Çeşitli yönlerde bilgi ve beceriler kazandırılır. İyi at binmesi kılıç, mızrak, gürz gibi zamanının silahlarını kullanması, güreş, yüzme ve diğer spor dallarında yetiştirilmesine büyük önem verilir. Zamanın geçerli bilgileri öğretilir; din ve ahlâk yönünden örnek bir genç olarak yetiştirilir. Bunlar aynı zamanda yakışıklı ve güzel de olurlar. Fakir ana-babanın çocuğu ise, geçim darlığı ve çeşitli maddî sıkıntılar içinde büyür. Bazıları küçük yaşta analarını veya babalarını kaybetmiş olurlar. Bu nedenle okuma ve çeşitli yönlerden eğitim ve öğretimden mahrum kalmış olurlar. Buna rağmen çocukluklarında ve ilk gençlik yıllarında, terbiyeli, dürüst, saygılı ve çevresinde sevilen bir çocuk veya genç olarak tanınırlar.

Ayrıca çocuğun ana rahmine düşmesinden önce öğüt ve tavsiyelerde bulunan yukarıda anılan derviş, yüzü nurlu pir ihtiyar veya bunların kılığında görünen Hızır veya Hz. Ali gibi din uluları, «Doğacak çocuğun adını ben vereceğim» der ve gözden kaybolurlar. Uzun zaman görünmezler. Genellikle çocuk isimsiz olarak 5-6 yaşına kadar gelince, beklenen kişi gelmediği için çocuğa kendileri isim vermek isterler. Bunun için de bir toplantı ve bir şölen düzenlenir. Halk toplantı halinde iken beklenen kişi aniden gelir ve çocuğa bir isim verir yine gözden kaybolur.

Böylece hikâye veya destanın ilk bölümü sona erer.

II — KAHRAMANLARIN BADE İÇMELERİ (ÂŞIK VE MAŞUKUN BUTA ALMALARI)

Âşık ve maşukun bade içip buta almaları, maşuk (Kız kahraman) un hikâyede ortaya çıkmasını sağlar. Bu bölümde, hikâyenin kahramanları olan âşık ve maşukun uykuda bade içmeleri tasvir edilir.

Özellikle muhabbet (Âşk) hikâyelerinde bu konu oldukça önemli bir yer tutar.

Genel olarak kız-erkek ilişkileri üzerindeki eski Türk törelerinin izlerine rastlanırsa da özellikle İslâm Dininin bu konudaki yasaklarının etkisi altında oluşur. Bilindiği gibi İslâmiyet, biribirine yabancı olan kız ile erkeğin konuşmasını ve hatta karşı karşıya gelip biribirini görmesini bile yasak kılmıştır.

Bu, din kanun ve kaidelerinin etkisi altında yetişmiş olan gençler, (Hikâye kahramanları) gece uyurken, nur yüzlü bir Pir ihtiyar, Hızır Aleyhisselâm ve bazen de Hz. Ali «Rüyalarına girer ve o zamana kadar hiç görmediği ve tadmadığı lezzet ve kıvamda bir sıvı içirirler.» **«Bu aşk badesi»**dir. Bundan sonra genellikle uzaklarda, bir gül bahçesinde, bir saray bc konunda veya bir yeşil çimenlikte bir kız gösterir **«Şu gördüğün senin Buta'ndır»** (Sevgili yahut maşuk) derler. Âşık ve maşukun bade içmesi aynı anda olur. Kız, erkeğe gösterildiği gibi erkek de kıza gösterilir.

Genel olarak erkek, badeyi içip butayı aldıktan sonra bayılır, kendinden geçer. Bu zamanda ağzından köpükler gelir. Uykuda sayıklar gibi sesler çıkarır. Gözlerini açmakta güçlük çeker. Uykudan bir türlü uyanamaz olur. Ev halkı telâşlanır. Bu telâşla

komşulardan ve diğer kimselerden yardımcı olmaları beklenir. Duyanlar ve çağrılanlar gencin çevresini sararlar. Her biri kendine göre bir teşhis koymağa çalışır. Her kafadan bir ses çıkar. Bazıları gencin ağzının köpürmesinden kudurmuş olduğu hükmüne varır. Vakit geçirmeden ve kimseye zarar vermeden öldürülmesi gerektiğini, bunun için de başına kalburla kül elenmesini tavsiye eder. Bazıları bel veya kürekle başının ezilmesini ister.

Buna benzer çeşitli fikirler ileri sürenler içinde olumlu düşünenler de olur. Gencin etrafına toplananlar içinden gün görmüş tecrübeli birisi çıkar. Bu gencin derdinin, bedenî bir hastalık değil, «Aşk eseri» olduğunu ileri sürer ve denemek için yanında bir saz (Bağlama) çalınmasını tavsiye eder. Bir saz getirir yanında çalarlar. Etrafına toplananların çeşitli uyandırma gayretleriyle uyanmayan genç, sazın sesini duyar duymaz uyanır. Kalkar oturur.. Etrafına hayretle bakar. Kalabalığın içinde birini arıyormuş gibi etrafa dikkatlice bakınır durur bir süre. Aradığını bulamamanın üzüntüsü yüzünde belli olur. Çevresine toplananlar derdini sorarlar. Önceleri bu soruları adeta hiç duymaz. Yavaş yavaş çevresindekiler ile ilgilenir. Soruları duyar. Yanında bulunanların :

— Derdini söyle seni hekime gösterelim, derdine çare arıyalım.

— Derdini söylemeyen derman bulamaz. Yollu uyarıları sonunda :

— Ben derdimi dil ile anlatamam. Ancak saz ile söyleyebilirim. Der. Ve o gece, başından geçenleri, sesini sazın nağmesine katarak anlatmaya çalışır.

Bu anlatış her hikâye kahramanında veya her âşıkta başka başkadır.

Örneğin :

Köy merasında kuzu otlatmakta olan Çıldır'ın Yakınsu (Suhara) Köyünden Şenlik adlı çocuk akşam eve dönmez, sabahleyin bir su kenarında ağzı köpürmüş olarak yatar halde bulunur; eve getirilir ve derdi sorulduğunda şöyle der :

Yığılın ahbaplar yaran yoldaşlar!
Bir sağalmaz derde düştüm bu gece.
Himmet-i Pir ile ab-ı Zülalden,
Kevser Bulağından içtim bu gece.

Kudret mektebinde verdiler dersi
Zahirde göründü arş ile kürsi
Hıfzımda zaptoldu Arabî Farsî
Lügat-ı İbrani seçtim bu gece.

Sefil Şenlik Hak'tan buldu kemali
Bu fikirle arz-i halim demeli.
Bedirlenmiş gördüm güzel cemali
Tugayyır hal olup şaştım bu gece.

Okur-yazarlığı olmayan ve fakir bir ailenin çocuğu olan Şenlik, «Pir»in yardımı ile cennet bahçesindeki bulaktan (Pınardan) tatlı ve hoş kokulu şerbet içtiğini, kendisine kudret mektebinde ders verildiğini, Arapça'nın ve Farsça'nın kendi belleğinde toplandığını, İbrani sözlüğünü ayrıntılı olarak öğren-

---

1 — Ab-ı zülal: Şerbet, tatlı ve hoş kokulu su, Zemzem.

2 — Kevser: Cennet.

3 — Kevser bulağı: Cennet bahçesindeki bulak, pınar, çeşme.

diğini, ayın ondördüne benziyen güzel sevgilisini gördüğünü ve Hakkın (Allahın) emriyle bu olgunluğa erdiğini ifade ediyor.

Hak'kın emriyle böyle bir seviyeye yükselen ve böyle bir olğunluğa eren insanın toplum içindeki sıfatı ve ünvanı «HAK ÂŞIĞI» dır.

Yine Doğu Anadolu'nun Ünlü Halk Ozanı (Hak Âşıkı) Erzurum İli Narman İlçesi Samıkale Köyünden Sümmanî, bir çeşit komaya benzer derin uykusundan uyandırılıp derdi sorulduğunda, eline aldığı bir sazın tellerini inleterek gece başından geçen olayı şu sözleriyle ifade ediyor :

Uyandım uykudan oldum perişan,
Bir nur doğdu, oldu âlem ürüşan,
Geldi selam verdi üç tek dervişan,
Lisanları bir hoş, sedası tek, tek.

Duydum sedasını uyandım hâbdan
Aslımız yapılmış hâki turabdan,
Okuttular üç harf yeşil yapraktan
Satırın altında noktası tek, tek.

İçtim badesini, gördüm rengini
Tam on sekiz saat sürdüm cengini
Yar yüzünde gördüm üç beş bengini (1)
Buhağın (2) altında halları (3) tek, tek.

Dediler Sümmanî gel etme meram,
Adamı çürütür dert ile verem

---

(1) Bengini : Ben'ini.

(2) Buhak: Çene altı, boynun ön tarafı, gerdan,

(3) Hallar: Renkli benler.

Sen için dünyada kavuşmak haram (4)
Böyle emreylemiş Hüdası tek, tek.

Eserleri, Doğu Anadolu ve Azerbaycanlı halk ozanları tarafından halen okunmakta olan ünlü Hak Âşıkı Kurbanî de Âşık Şenlik'inkine benzer uykusundan uyandırıldığında, uykuda gördüklerini şöyle anlatıyor :

Yatmıştım üstüme geldi ERENLER
Sefil! ne yatarsın, uyan! dediler,
Uyandım gafletten, açtım gözümü
— Al, ab-ı kevserden iç, gan dediler.

Uyandım gafletten açtım gözümü,
Erenler payine (1) sürdüm yüzümü.
Dindirdiler (2) hak söyledim sözümü.
Doksan bin kelimeme beyan dediler.

Kurbanî, giripsen gam deryasına,
Ahular çekilip dağ sahrasına,
Bir siygal (3) çektiler gönlüm pasına
Mağripten maşrike (4) ruşen dediler.

Kurbanî, yukarıdaki deyişi ile «Kendisi uykuda iken, Erenler tarafından uyandırıldığını, onların ayaklarına yüz sürdüğünü, kendisine, Kevser (Cen-

---

(4) Kavuşmak haram : Sümmani'ye, sevgilisine kavuşmasının haram kılındığı haber verilmiştir. Bu yüzden Sümmani sevgilisinin peşine gitmemiştir.

(1) Payine: Ayağına.

(2) Dindirdiler: Konuşturdular.

(3) Siygal : Okşayarak silmek, temizlemek.

(4) Rüşen : Açık, parlak.

net) suyundan gana gana içmesi emredildiğini, doksan bin kelimeyle konuşabilecek bir yetenek verildiğini ve gönlünün pasını silip doğudan batıya her şeyi açık ve parlak olarak görebilecek bir manevi yüksekliğe ermesini sağladıklarını» ifade ediyor.

Sümmani, uykusundan uyanıp ilk defa söylediği yukarıdaki şiirinde, kendisine üç derviş tarafından aşk badesi verildiğini, Hak Âşıklığı kudretini kazandığını, sevgilisinin kendisine gösterildiğini, fakat hayatta bulunduğu sürece sevgilisine kavuşmasının kendisine haram kılındığını ve ona kavuşamıyacağını «Böyle emreylemiş Hüdası tek tek» mısraı ile dile getiriyor.

Âşık Sümmani :
İçtim badesini, gördüm rengini
Tam onsekiz saat sürdüm cengini

Sözleriyle, aşk badesinin kendisine içirildiği sırada, kendisinin okutulduğunu, gerekli bilgi verildiğini ve bu işler on sekiz saat gibi uzun süren uykusu içinde oluştuğunu ifade ediyor.

Âşık Sümmani'nin, ilk deyişindeki, sevgilisine kavuşmasının haram kılındığı ve «Hüdasının böyle emreylemiş» olduğu yolundaki haberi, aradan uzun yıllar geçtikten sonra çok ilginç ve duygusal bir tablo ile ispatlanmıştır (x)

(x) Âşık Sümmani'nin kendisine kavuşması haram kılınan sevgilisi (Butası) Perizat Hanım'ın kısa fakat meraklı hikâyesi şöyle anlatılır: Erzurum İlinin Narman İlçesi Samıkale Köyünden (Sümmani'nin Köyü) Hüseyin, Süleyman ve Ahmet adlarında üç kişi Birinci Dünya harbinde, Kafkas Cephesinde Rus ordusuna esir

Yukarıda, destan ve hikâye kahramanlarına, (Badeyi), (Buta'yı) ve (Hak Âşıklığı Kudretini), nur yüzlü bir ihtiyar, Hızır, Hz. Ali veya bir veya birkaç derviş kıyafetli kimseler eliyle verildiğini söylemiştik.

Bu konuyu biraz daha açıklığa kavuşturmak amacıyla geçmişin toplumsal yaşamını, din, gelenek ve göreneklerin toplum düzenine etki derecesini gözden geçirmek gerekir.

Bilindiği gibi, özellikle orta çağlarda ve bu çağdan sonra XVII. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda din ve dinin kanun ve kuralları toplum hayatının her bölümünde olduğu gibi kadın-erkek ilişkilerini de etkilemekte idi.

Din kurallarına göre, her yaşta kadın ve erkekte olduğu gibi özellikle genç kız ve genç erkeklerin biribirleriyle konuşması, birlikte gezmesi, evlenmeğe karar vermesi çok ayıp, günah ve yasaktı.

Destan ve hikâye yaratıcıları, özellikle, muhabbet (Âşk) hikâyelerinde bu işe bir kolaylık bulmak

---

düşerler. 1917 Rusya İhtilâlinden yararlanarak esaretten kurtulur, İran Azerbaycanı dediğimiz Güney Azerbaycan tarıkıyla yurda dönmek üzere Bedişhan'ın bir köyünde konaklarlar. Geceyi geçirmek üzere konakladıkları köy odasında o akşam, âşıkların saz çalıp türküler söylüyeceklerini öğrenir, memnun olurlar. Köy odasını dolduran halk, âşıkların fasla başlamasını bekledikleri sırada, halkın yakından tanıdığı, sevdiği ve hürmetle karşıladıkları bir kadın aşık da gelir. Kendisine ayrılan köşede oturur ve topluluğu şöyle bir gözden geçirir. Yukarıda adları geçen bu üç yabancı dikkatini çeker. Onlardan, kim ve nereli olduklarını sorar. Türkiye'li olduklarını öğrenince aralarında şöyle bir konuşma geçer :

amacı ile işi **esatiri ve kutsal bir sebebe** yaslandırma yolunu tutmuşlardır. Bunun için de halkın dinî inanışına sığınmışlardır. Normal insanların gözüne görünmesine imkân olmayan fakat soyut olarak varlığına inanılan, nur yüzlü pir ihtiyar, derviş kıfayetli kendisine saygı gösterilmesini telkin eden kimseler, Boz Atlı Hızır veya Hz. Ali gibi din Ulularının eliyle bade (Aşk Şarabı) içirip Buta (Maşuka) verdirme yolunu tutmuşlardır. Bu yolla da dinin yasak ettiği kız-erkek ilişkilerini, din bakımından kutsal bilinen ve saygı duyulan bu ünlü kişiler eliyle, din yasalarının, kurallarının ve toplum vicdanının uygun bulduğu yola çevirmişlerdir. Daha doğrusu, Allahın emri ve İslâm Dininde söz sahibi olan bu ünlü kişilerin aracılığı ile destan ve hikâye kahramanlarının biribirlerini görmesini, karşılıklı konuşmasını, söz ve şiirle biribirleriyle anlaşmalarını sağlamış oluyorlar. Böyle-

---

— Kardeşlerim, Erzurum'u bilir misiniz?
— Evat Bacım, biz Erzurum'luyuz.
— Erzurum İli'nin Narman kazası var mı?
— Evet vardır. Biz üçümüz de Narman'lıyız.
— Öyle ise Samıkale Köyünü ve o köyde oturan Âşık Sümmani'yi tanırsınız.
— Tanımaz olurmuyûz. Esasen biz Samıkale Köyündeniz ve Âşık Sümmani de bizim komşumuzdur. Diye cevap verirler.

Soruları soran kadın âşık, Sümmani'nin Butası (Sevgilisi) Perinat Hanım'dır.
Derin bir ah çeker ve sazının tellerini inleterek şu dörtlüğü söyler :

Hulûsle severem, değildir yalan
Yürek tasdik eyler, dilimde değil,
Tez ulaş bağına, eylerler talan
O sadık sevdiğim yanımda değil.

ce Allahın bu konudaki emrini, halkın dini inanışları ve duygusal arzusu ile ahenkli bir şekilde bağdaştırmış oluyorlar.

Hikâyelerimizi incelediğimizde görürüz ki, en eskilerinde nur yüzlü bir pir ihtiyardan yahut dervişlerden faydalanılmıştır. Giderek nuranî pir, yerini Hz. Hızır'a terk ediyor. Halkımızın samimi inanışına göre, Hızır, bu iş için en elverişli bir varlık ve en uygun bir kişidir.

Bilindiği gibi İslâm inanışına göre Hızır, temiz kalpli, iyi niyet sahibi insanların yolunu şaşırdığında yol göstericisi, suda boğulmak üzere olanların, tipide kalanların, kuyuya düşenlerin ve bataklığa saplananların veya çeşitli nedenlerle ve çeşitli şekillerde tehlikelerle karşılaşanların kurtarıcısıdır. İnsanlara bir anda üstün yetenekler kazandıran, çeşitli sanat

---

Sümmani'nin komşusu olan misafirlerden biri :

— Sümmani gelemediğine ve siz de gidemediğinize göre bari siz gitseydiniz, veya bundan sonra gitmeye çalışsanız iyi olmaz mı?

Perizat Hanım tekrar sazını göksüne kaldırır, tellere dokunur. Önce telleri yanık yanık konuşturur.

Sonra kendisi başlar :

Acep ne şekildir o gurbet eller,
Yar peşine gitsem bana ne derler?
Herkesin bağında öter bülbüller
Ben gülem, bülbülüm dalımda değil.

Yine misafirlerden biri :

— Bacım, sebebi her ne ise Sümmani buralara gelemedi, burada evlenseydiniz. Bunu düşünmüyor musunuz?

Misafirin bu sözüne karşılık Perizat Hanım, neden evlenmediğini şu sözlerle ifade ediyor :

öğreten, sanatkârları koruyan, tedavisi imkânsız hastalara ilâç ve şifa veren, körlerin yeniden görmesini sağlayan, yardım ettiği kimselere kimliğini açıklamayan, kır atının üzerinde bir görünüp bir gözden kaybolan kutsal ve esatiri bir kişiliğe sahiptir.

Sözlü halk edebiyatımızın özellikle destan ve hikâyelerinde Hızır'ın önemli bir yeri olduğu gibi bazı yazılı hikâyelerde de Hızır'dan söz edildiğini görürüz. Örneğin Dedekorkud Boylarından BUĞAÇ HAN'ı incelediğimizde, öz babasının oku ile yaralanmış olan Buğaç Han'ın yaralarını şifalı elleriyle Hızır tedavi etmiş ve onu sağlığına kavuşturmuştur.

Çeşitli zamanlarda bastırılmış olan Âşık Garip Adlı halk hikâyesinde Hızır'ın yukarıda açıklanan yardımlarından bir kaçı görülmektedir.

Hızır, Âşık Garib'e aşk badesini içirmiş ve butasını vermiştir. En dar ve sıkışık anlarında yardımına koşmuş ve Onu kurtarmıştır. Örneğin : Yurduna döndüğü zaman yürüyemiyecek kadar yorgun düş-

---

Ben bülbülem daldan dala uçmazam (Uçmam)
Haram olsun yad ellere göçmezem (Göçmem)
Candan geçer ikrarımdan geçmezem (Geçmem)
Ve lâkin iradem elimde değil

Olmadı Perizat gönlüm bahtiyar,
Sürur taksiminden kalmadı eser,
Mücevher kol bağı zerefşan kemer,
Her daim yasdayım, belimde değil.

Sümmani'nin Sevgilisi Perizat Hanım, yukarıdaki dörtlüklerde, başkaları ile evlenmenin kendisi için haram olduğunu, Pirler elinden aşk badesi içtiği zaman verdiği sözünden dönemiyeceğini, dönmek istese bile buna gücü yetmiyeceğini «İradem elimde değil» sözleriyle açıklığa kavuşturuyor.

tüğünde Hızır, atının terkine alıp çok kısa zamanda yurduna yetiştirmiştir. Garib'in ayrılık acısına dayanamıyarak ağlamaktan kör olmuş bulunan anasının gözlerinin açılmasını sağlamıştır.

Yine Hızır, Tercan (Mamahatun) dolaylarında kar tipisine tutulup sırtını kayaya yaslamış olan Âşık Kerem'in sığınmasını sağlamak üzere kayada mağara açmış ve onu mutlak ölümden kurtarmıştır.

Şiir, hikâye ve destan olarak günümüze kadar gelmiş olan sözlü halk edebiyatının yaratıcısı olan âşıklar, İslâmiyetten sonra Hızır'ı kendilerine **«PİR»** ustad olarak kabul etmişlerdir.

Bu gün bile halk âşıklarımızın bir çoğu, bu esatiri kişilerin yardımlarından faydalandıklarına inanmakta ve yardım gördüklerini ifade etmektedirler. (x)

Bazı bölgelerde Hızır ve Nurânî Derviş yerlerini Hz. Ali'ye devrediyorlar...

Özellikle Âşık Duvarganlı Abbas ve Âşık Kurbanî gibi okur-yazar âşıklar bile «Bade» ve «Buta» konusunu daha da kuvvetlendirmek ve sağlam esaslara bağlamak amacıyla Hz. Ali'nin adından ve O'na halk arasında beslenen derin sevgi, saygı ve bağlılık duygusundan yararlanma yoluna gitmişlerdir.

(x) Günümüz âşıklarından, Âşık Murat Çobanoğlu, Diyadin'de kendisini imtihan etmek üzere tertiplenip yukarıdan asılmış bulunan (MUAMMA) Bohçasının içinde bulunan eşyaların neler olduğunu, dinleyici topluluğu arasında bulunan ve kapının dibinde oturmaka olan ihtiyar ve nur yüzlü biri tarafından kulağına fısıldandığından bahsetmekte ve bu sayede muammayı çöze bildiğini ifade etmektedir.

Hz. Ali'ye beslenen üstün saygıdan faydalanarak «Âb-ı kevser»den veya «NUR» dan oluşmuş bulunan aşk badesini, Buta'yı ve «HAK ÂŞIKLIĞI KUDRETİNİ» O'nun eliyle içmiş ve düzenledikleri aşk hikâyelerinde, kahramanlarına yine O'nun emriyle bazen de eliyle içirmişlerdir.

Örneğin Âşık Kurbanî, aşk eserine düşüp uyandıktan sonra, babasının ısrarlı sorusu üzerine, Hz. Ali tarafından kendisine bade ve buta verildiğini şöyle ifade ediyor :

Bir kimsene geldi benim üstüme,
Yazılı sanına, ya minel-eta!
İmam ola Damad-ı Ahmedi Mürsel,
Doldurup camını eyledi ita.

Terehhüm eyledi ab-ı - kevserden,
Onunçün geçmişem can ile serden,
İstedim matlubum pay-ı kamberden
Keramet eyledi bana bir «Buta»!

Bu inanışa sahip bazı âşıklar, daha da ileri giderek, Hızır'ın, aslında Hz. Ali olduğunu ve çeşitli

---

Perizat Hanım, o gece Hüseyin, Ahmet ve Süleyman'ı evinde misafir eder. Kendilerine bazı hediyeler ve yol harçlığı verir. Ayrıca Sümmaniye verilmek üzere 20 altın teslim eder ve onları sabahleyin yolcu ederken, Sümmani'ye yetiştirilmesi ricasiyle aşağıdaki şiiri söyler :

Benim yazım, bilmem ak mı kara mı?
Hiç bir tabip sağaldamaz yaramı.
Yüksek yalçın dağlar almış aramı,
Kavuşmamız oldu muhal ağlaram.

Kanadım yok uça uça varayım,
Dağlara daşlara haber sorayım.
Mümkün değil artık yüzün göreyim
Yadıma geldikçe bu hal ağlaram.

ad, sıfat ve suretlerle (Görünüşlerle) kerametini gösterdiğini ileri sürerek :

Binbir adı vardır, biri de Hızır,
Nerede ararsan orada hazır
Muhammed padişah, Ali'dir vezir.
Bu fermanı veren Ali değil mi? Diyorlar.

İnanışa göre, uykuda bade içip buta almak, gencin ruhsal dünyasını, zekâ durumunu, bilgisini, dünya görüşünü, fiziki gücünü, söz ve konuşma yeteneğini olumlu yönde değiştirmektedir. Onu yep yeni ve ap ayrı bir insan haline getirmektedir. O kadar ki, her konuda yeteneksiz bir gencin, bade içmeden önceki benliği ile bade içip buta aldıktan sonraki benliği tam anlamiyle biribirinin aksi bir durum alıyor. Örneğin: Kurbani aşk badesi almadan önce, çok tembel, beceriksiz, zayıf bünyeli ve pısırık bir gençtir. Babası onu, bir çift öküz ve bir kara sabanla tarla sürmeğe gönderir. Kurbani, tarlada uyur. Öküzün birini kurt parçalar; diğeri de bataklığa saplanıp ölür.

Abbas-Gülgez Hikâyesinin Kahramanı Abbas'ı babası okutmak için birçok hocaya gönderir. Fakat O, bir türlü okur-yazar olamaz.

Âşık Garib, babasından intikal eden büyük serveti, kumar masalarında, arkadaşları ile tertiplediği içki ve eğlence meclislerinde bitirip sonunda ekmeğe muhtaç duruma düşmüş olur.

Bunlara benzer birçok gençlerin, yeteneksizlik ve beceri gücünden yoksun oldukları, maddi sıkıntı içinde kıvrandıkları, hiç bir kimseden yardım görmedikleri umutsuz duruma düştükleri zamanda Hızır,

derviş kıyafetinde yüzü nurlu bir ihtiyar veya Hz. Ali imdatlarına yetişiyor. Örneğin : Umut kapıları tamamen kapanmış Kurbani'ye mağarada, Abbas'a çalışıp uyuyakaldığı bahçede, bütün servetini kaybedip ekmeğe muhtaç duruma düşmüş olan Garib'e ise babasının mezarı başında ağlayıp uyuduğu anda bu din ululanının yardım eli uzanmıştır. Adı geçen din ululları, ellerindeki nur'dan badeyi içiriyor, sonra da «V» şeklinde tuttukları iki parmaklarının arasından karşıya baktırıyor; Çok uzaklarda sevgilisini (Butasını) gösteriyor ve uzaklaşıyorlar.

Yukarıda da açıklandığı gibi bade içip buta alan genç, hastalanıyor. Kimisi birkaç saat, bazıları da bir iki gün sessiz, hareketsiz ve bilinçsiz bir halde yatıyor. Hastalığından endişe duyan yakınları ile gün görmüş tecrübeli ve bilgili kimseler onun «HAK AŞIĞI» olduğunu anlıyarak gerekli bakım ve itinayı gösterip kendini toparlamasına yardımcı oluyorlar.

Genel inanışa göre, din ululanının elinden bade içerek buta alan ve Hak âşıklığı payesine erişen kimselere gerekli ihtimam gösterilmediği ve özellikle dini bakımdan mekruh ve haram sayılan yiyecek, içecek yedirilip içirildiği ve yine İslâm dini kurallarına aykırı davranışlarda bulunmasına göz yumulanlar «**MURDARLANMIŞ**» olurlar. Murdarlanmış olan bir gencin, içtiği badenin etkisi kaybolur. Kendisine verilen butası ve Hak Âşıklığı güç ve yeteneği elinden gider. Yine eski beceriksiz, pısırık ve güçsüz durumuna düşer. Üstelik murdarlandığından ötürü bu büyük ve

---

Ey Perizat derdim gamım tükenmez
Acılaştı hayat meyvası yenmez
Gönlüm evi yıkılmıştır, şenelmez!
Hayatımı sarmış melal ağlaram.

her adama nasip olmayan nimeti kaybettiğine üzülür, derin pişmanlık duyar. Devamlı olarak düşünür. Eli hiç bir işe varmaz. Çalışmak bir iş yapmak istemez canı. Bu yüzden de hayatta ve toplum içinde zayıf ve silik bir kişi olarak yaşamına devam eder.

Halbuki bade içip buta alan gencin ilk rahatsız ve huzursuz olduğu günler, yiyecek, içeçek ve davranışlarına dikkat edildiği takdirde, birkaç gün içinde kendini toparlar. Fiziki yapısı kuvvet kazanmış, simaen güzelleşmiş, ses tonu değişmiş, kelime hazinesi zenginleşmiş, geniş bir genel kültüre sahibolmuş, dini bilgisi artmış olduğu görülür.

Çok önemli bir değişiklik de, genellikle aşk badesi içtiği güne kadar okuma-yazma bilmeyen genç, bundan sonra mükemmel okur-yazar olur. Okumadığı dine ait kitapları, okumuşcasına bilir. Hele Kur'âni Kerimi satır satır ezberlemiş olur. Hatta açıklamasını yapar. Geçmişi iyi bilir; bazen gelecekten haberler verir. Sözün kısası, saz şairlerinin deyimi ile onun «KALP GÖZÜ AÇILMIŞTIR». Bu zamana kadar toplum içinde belirli bir yeri olmayan bu genç, kısa bir zamanda büyük değişiklik kazanır. Şair olur. İstediği her an irticalen şiir söyler. Bu şiirlerini güzel sesiyle o andaki ortamın gerektirdiği makamda sazını çalarak okur.

Bundan sonra O, kendisine BADE, BUTA ve HAK ÂŞIKLIĞI kudretini veren PİRİ'nin, MÜRŞİDİNİN emirlerini yerine getirmek üzere, hak yolunda ve hakikat uğrunda mücadeleye başlar.

Kendisini sınamak için hazırlanan en çapraşık ve karışık muammaları çözer, en güç imtihanlardan yüz akı ile çıkar. Düşmanlarının kendisini öldürmek

için hazırladıkları tuzakları sezer. Perde arkasına yerleştirilen yalın kılıçlı cellatlar bulunduğunu anlar. O anda söylediği şiirleri ile yanık ses ve saz nağmeleri ile onları insafa getirir. Bazan da beklenmedik tabiat olayları (Kasırga, zelzele v.b. gibi) meydana gelir. Düşmanları perişan olur. Hatta onu zehir kuyusuna atsalar bile sağ olarak kurtulur. (Abbas-Gülgez Hikayesinde olduğu gibi).

III — KAHRAMANLARIN ÖNLERİNE ÇIKAN ENGELLER

Bu bölümde hikâye yahut destan Kahramanının, kendisine gösterilen sevgilisini (Buta) bulmak ve onu ele geçirmek amacıyla yola çıktığı ilk günden itibaren karşısına çıkan imtihanlar, müsabakalar, eşkiyalar, haramilerin saldırısı, çarpışmalar v.b. gibi bir çok engelleri aşıp sevgilisine kavuşuncaya kadar karşılaştığı güçlükler ve çektiği sıkıntılar anlatılır.

Destan veya hikâyenin esasını teşkil eden bu bölümde, çok çeşitli engeller ve kahramanın bu engelleri aşmak için katlandığı güçlükler ve giriştiği mücadeleler ve katettiği aşamalar en ince ayrıntılarına kadar tasvir edilir.

Bu ana bölümü biraz daha açıklığa kavuşturmak için şu üç bölüme ayırıp ayrı ayrı inceleyelim :

1 — KAHRAMANIN, KENDİ VATANINDA KARŞILAŞTIĞI ENGELLER,

2 — YOL VE YOLCULUKTA KARŞILAŞTIĞI ENGEL VE TEHLİKELER,

3 — SEVGİLİSİNİN YURDUNDA KARŞISINA ÇIKAN ENGEL VE TEHLİKELER.

Bunları ayrı ayrı inceleyelim :

1 — KAHRAMANIN, KENDİ VATANINDA KARŞILAŞTIĞI ENGELLER :

Kahraman ilk defa bade içtiği gece, pirinin iki parmağının arasından baktığında, kendisine gösterilen sevgilisi (Buta)nin bulunduğu yere gitmek üzere yurdundan ayrılmaya karar verir. Bu kararını ana ve babasına bildirir. Hemen burada da ilk engeller başlar.

Önce ana ve babası, gencın kendilerinden ayrılmasını, sonu bilinmeyen ve tehlikelerle dolu bir yolculuğa çıkmasını istemezler ve onu bu kararından caydırmak için, kendisinin ayrılığına dayanamıyacaklarını, yollarda eşkiyalar, haramiler bulunduğunu, gideceği ülkenin insanlarının çok insafsız olduğunu, dağlar, nehirler ve bazen denizler aşması gerektiğini (Latif Şah Hikâyesi) ve bu tehlikelerle karşılaşacak bir insanın da sağ salim geri dönmesinin mümkün olmadığını anlatırlar. Anlatırlar ama bu telkinlerin hiç birisi âşıkı fikrinden caydıramaz. Çünkü ona, Piri, aşk badesini içirmiş, butasını göstermiş, adını söylemiş, hangi ülkede ve kimin kızı olduğunu, ne kadar zamanda kızın ülkesine gidilebildiğini dahi bildirmiştir. O'nu bu yoldan çevirmek mümkün değildir.

Hikâye kahramanı âşık, anası, babası ve varsa kardeşleri, hısım-akrabası, yaren-yoldaşı ve komşuları ile vedalaşır, helallaşır. İş bu duruma gelince bazı babalar, oğullarını evlatlıktan red ettikleri olur. Bazı

analar da evden kovarlar. (Yetim Sayyad Hikâyesinde olduğu gibi).

Bazı ana ve babalar da evlatlarını gitmekten caydıramıyacaklarını anlıyor, onu yalnız bırakmaya gönülleri razı olmadığı için oğulları ile birlikte yola çıkıyorlar.

Bazı destan veya hikâye kahramanları da, bade içip buta almadan önce, nişanlı veya sözlü oluriar. BEŞİK KERTME veya GÖBEK KESME usulü denilen, çocuklar daha çok küçük yaşta iken kız ve erkeğin ana ve babaları arasında, bunların büyüdükleri zaman evlendirilmeleri kararlaştırılmış bulunur. Buna benzer nedenlerle kendi yurdunda bir kıza bağlı bulunabilir.

Hikâye veya destan kahramanı, HAK VERGİSİ de denen asıl sevgilisini bulmak ve ona kavuşmak için yola çıktığında yukarıda belirtilen nedenlerle bağlı bulunduğu kızlar ve onların ana-babaları da engel olmağa çalışırlar. Fakat bunların engellemeleri hiçbir şekilde olumlu sonuç vermez.

Hikâye kahramanı genç, vakit geçirmeden yola çıkmak ister. Genellikle yola çıkmadan önce, anasından sütünün, babasından da ekmeğinin ve emeğinin helal edilmesini diler. Yakın ve uzak akrabalarından, konu komşu ve yaren-yoldaşından helallık aldıktan sonra bazıları tek başına, bazıları lalasını veya evinde iken hizmetine memur edilmiş güvenilen kimseleri yanına alır. Kıyafet değiştirir. Maddi durumu müsait olanlar heybelerine bir miktar altın veya kıymetli taş koyar küçük bir atlı kafile halinde; durumu müsait olmayanlar sazını omuzuna asar, bazıları atlı bazıları da yaya olarak yola çıkarlar. Yola çıktıktan sonra da zincirleme engeller başlar.

2 — YOLLARDA KARŞILAŞTIĞI ENGELLER :

Hikâye ve destanlarımızda, kahramanların yolda karşılaştığı engeller çok ve çeşitlidir. Bunlar içinde en karakteristik olan şu üçünü gözden geçirelim:

a) Bazı hikâyelerimizin kahramanları yolda hayırsever ve iyi niyetli kimselerle karşılaşırlar. (Kurbanî, Salih Sevdakâr'la; Âşık Valeh, Masum EFENDİ'yle; Tahir, Hanverdi Sevdakâr'la karşılaştığı gibi). Bunlar Âlim, fazıl, ârif, şiiri, sanatı seven, sazdan ve sözden anlıyan kimseler olabilirler. Veya varlıklı, zengin ve bu varlıklarını iyiye, güzele, sanata, sanatçıya, kimsesize, çaresize ve yoksula haracayan iyi kalpli sevgi ve saygıya layık kişiler olabilir.

Bu gibi iyiliksever ve geniş dünya görüşüne sahip kimseler, hikâye ve destan kahramanları ile görüştüklerinde, onları konuşturup derdini öğrenir; saz çaldırıp parmaklarındaki mahareti görür. Türkülerinden onun derin bir edebi kültüre sahibolduğunu anlar. Konuşmasından, davranışından, onun akıllı, iyi eğitim görmüş ve yetenekli bir genç olduğuna kanaat getirir. Genç hakkında olumlu kanaata varan hayırsever kimseler, onu gittiği yoldan çevirmeğe çalışırlar. Ona, gideceği yolların tehlikelerinden, başına gelecek belalardan uzun uzun bahsederler. Yanlarında kalmasını telkin ve tavsiye ederler. Onu kendilerine evlat edinmek, bütün servetlerini ona teslim etmek, hatta kızlarını veya kız kardeşlerini onunla evlendirmek isterler. Bunda ısrar da ederler. Günlerce öğüt ve nasihatta bulunurlar. Bu süre zarfında en iyi şekilde besler, giysilerini tazelerler. Evlerini, bazıları saraylarını, bazıları bahçelerini gezdirirler. Fakat bu öğüt ve nasihatlar, anlatılan tehlike ve zorluklar, va-

ad edilen para, servet, şan-şeref, rahat yaşama, zenginlik içinde geçecek ömür, kahramanı gittiği yoldan, ikrarından, azminden, kararından, aşkından ve sevgilisinden (Buta) vaz geçirmeğe yetmez.

Her ne kadar bunlardan bazıları, bu gibi hayırsever ve iyi ve temiz duygulara sahip kimselerin bu parlak tekliflerini hemen reddedemiyor, gösterdikleri yakın ilgi ve candan yakınlık karşısında, hemen ayrılmayı vefasızlık sayıyor, utanıyor bir süre de kalanlar da oluyor. (Tahir ve Nevruz) (X).

(x) Tahir'i çok beğenip kızı Nergiz ile evlendirmek suretiyle bütün servetini kendisine bırakmak istiyen HANVERDİ SEVDAKÂR, Tahir'i, kızı NERGİZ ile evde yalnız bırakıp kırk günlük bir seyahata çıkıyor. Tahir her gün Nergiz'le birlikte Hanverdi Sevdakâr'ın bahçelerinden birini geziyor. Otuz dokuz gün böyle geçiyor. Kırkıncı gün, kırkıncı bahçeyi gezerken bir bülbülün, gül yaprağı uğrunda yaralanıp al kanlar içinde öldüğünü görüyor. O'nu bekleyen Butası (Sevgilisi) nın aşkı, muhabbeti ve ona kavuşma isteği yeniden onu ateşlemeğe ve yakmağa başlıyor :

Zühre'nin gözü yoldadır.
Koy ben gidem yola Nergiz!

Diyerek ayrılıyor ve Zühresini bulmak için yola çıkıyor. (x) Hızır tarafından, denizden kurtarılıp kıyıya bırakılmış olan **Nevruz, yorgunluktan** bitkin bir halde Kavas Ahmet tarafından görülür :

Hab içinde yatan, ay civan oğlan,
Oğul, kalk götürüm haneme seni.
Neden böyle terki-vatan olmuşsun,
Oğul, dur götürüm haneme seni.
Diyerek evine getiriyor.

b) Bazı hikâyelerimizin kahramanları yolda, eşkiyalarla, kırk haramilerle, devlerle ve tepegözlerle karşılaşırlar. Bunlarla çok şiddetli kavgalara, ölüm -kalım mücadelelerine girerler.

Yukarıda da değinildiği gibi, bunlar, iyi şiir söyleyen, çok güzel saz çalan, derin kültür ve din bilgisine sahip aydın kimseler olduğu kadar iyi at binen, kılıç kullanan, silahşör, cengâver ve kahraman kişilerdir. Bu üstün yetenekleri sayesinde, her çeşit güçlüklere göğüs gerer, onları bilgisiyle, sözleriyle, şiirleriyle, gereğinde bedeni gücü, gereğinde kılıcının gücüyle yenerler.

Bunlar, yollarda karşılarına engel çıkaranlarla önce döğüşmek istemezler. Onları, yapmak istedikleri kötülüklerden caydırmak için sazla ve sözle telkinde bulunur; hatta yalvarırlar da. Nitekim bu gibi telkin ve yalvarmalar bazen olumlu sonuçlar da verir. Fakat bazılarında, karşıdaki düşman çok katı ve acımasız davranır. Bu durumda hikâye kahramanlarımız

---

Kızı Gülşan Nevruz'a aşık olur. Bir süre birlikte gezer tozarlar. Bir gün Gül bahçesinde gezerlerken, bir bülbülün gagasında taşıdığı gül yaprağı karadikenlerin içine düştüğünü ve bülbülün onu almak için hızla dikenin içine indiğinde bülbülün göksüne batan dikenin ta sırtından çıktığını ve bülbülün sevdiği gül yaprağı uğrunda öldüğünü görür. Butasını hatırlar ve :

Seher geşt eyledim gülzar üstüne
Gör nice tutupdur işini bülbül...
Gâh gelir, gâh gider gonca başına,
Akıdır dideden yaşını bülbül...

Der ve yola çıkar.

kendilerini savunmak için çetin mücadelelere girerler.

Hikâye ve destan kahramanları, kendilerini savunmak ve yollarına çıkan bu engelleri aşıp sevgililerine kavuşmak için girdikleri mücadeleleri başarı ile sona erdirirler. Bazen yollarda bunları alt etmek için şartlı müsabakalar ve muammalar düzenlenir. Bütün muammaları çözer, yarışmalardan yüz akı ile çıkarlar.

Hikâye kahramanları, bazan büyücülerin, devlerin, eşkiya ve haramilerin ellerine düşer, esir olurlar. Bu gibi hallerde büyük sıkıntılara, acılara, ıstırap ve işkencelere maruz kalırlar. Yine de umutlarını kaybetmez butalarını unutmaz, onun sevgilisi, aşkı ve ona kavuşma amacıyla çareler arar, bulur, kurtulur ve yine onun peşine giderler.

Bazı hikâyelerde denizin ortasında, bir kayık yahut bir tahta parçası üstünde kalır, yine de kurtuluş çareleri arar, en umutsuz durumda bile kurtulurlar. Sevgililerine kavuşurlar. (Latif Şah Hikâyesinde olduğu gibi) (x).

(x) Pirleri tarafından kendisine maşuka (Buta) olarak verilen Mehriban Sultan ile kırk gün kırk gece devam eden düğünleri esnasında bir deniz gezintisine çıkan Latif Şah'ın bindiği kayık, fırtınada kontrolden çıkıp dalgaların tesiri ile kıyıdan çok uzaklara gider. Kendisi için kurtuluş umudu kalmayınca aşağıdaki şiiri yazıp yanında bulunan kuşun boynuna bağlar ve kuşu salıverir.

Melul-mahzun duran sen tuti kuşu,
Kanat çal kenara bir haber eyle!

c) Destan ve hikâyelerimizin kahramanları, bazen çok güzel, bazen çok zeki, akıllı kızlarla; bazen kıyafet değiştirip erkek giysileri giyinmiş olan yiğit, Cengâver ve silahşör kızlarla bazende sihir büyü ve efsundan anlıyan kızlarla karşılaşır. bazı destanlarda silahşör olan kızlarla, kılıç, kalkan, gürz ve mızrakla at üstünde veya yerde çetin kavgalara girer, ağır yaralamalar bile olur. Genellikle kıyafet değiştirmiş bulunan güzel silahşör kızlar yenilir ve başı kesileceği sırada yüzündeki maskeyi çıkarıp kız olduğunu açığa vurur ve erkeğin, kadını öldürmeği gururuna yakıştırmama veya kıymama geleneğinden yararlanarak kurtulur.

Bazı destan veya hikâyelerde de hikâye kahramanı eşkiya ve haramilerle kavgaya tutuştuğunda, bir rastlantı olarak o civardan geçen yine maskeli ve kıyafet değiştirmiş olan güzel bir kızın yardımın-

---

Uçan kuşlar rahm eylemez halime
Gark oldum ummana bir haber eyle!

x

Nagihandan düştüm girdap bahrine,
Yunus mühnetine, Yusuf kahrine;
Hindistan elinden, Yemen Şehrine,
İhtiyar Lala'ma bir haber eyle!

x

Latif Şah'am ben de bir boyu beste
Toy'um (1) yasa döndü deryalar üste.
Şuğu (2) pencereden, kon dizi üste,
Mehriban Sultan'a bir haber eyle!

---

(1) Toy : Düğün.

(2) Şuğumak : Hızla-Saldırırcasına girmek, yaklaşmak.

dan faydalanır. İçlerinden bazıları da kavgaya tutuştuğu kimselerce ağır yaralanmış olarak ıssız bir yerde umutsuz bir halde ölümle pençeleştiği bir anda güzel bir kız tarafından görülür. Kızın çevreden topladığı çiçeklerden yaptığı ilâçlar sayesinde ölümden kurtulur, iyileşir. Kızın bakım ve itinası sonucu kendini toparlar; eski kuvvetine ve gücüne sahibolur.

Genellikle bu tür kızlar tarafından sevilirler. Onlar da kızları severler. Fakat bu sevişme, çok temiz duygularla olur. Aralarındaki sevgi karı-koca olmalarını gerektirmez. Birarada yatmazlar. Hatta ikisi bir yatakta yatmak zorunda kalsalar bile erkek kılıcını kınından çeker, aralarına koyar, biribirlerine el dokundurmadan yatarlar. Kahramanlar, bazen uykuda, bazen de açıktan, asıl sevgililerine kavuşmak için yola çıktıklarını ve bu güçlüklere katlandıklarını kıza söylerler. Buna rağmen hikâye kahramanına karşı bu kızların duygularında bir değişiklik olmaz. Hatta kahramanların asıl sevgililerine (Buta) kavuşmalarına yardım etmek üzere onlarla beraber gider, onların yanında mücadele ve savaşlara katılırlar. Bu tür kızlardan bazıları da yardım etmiş, hayatını kurtarmış olduğu erkekten evlenme sözü alır. Aralarında ahdı-peyman ederler ve kahramanın yol ihtiyaçlarını tamamlıyarak asıl sevgilisine kavuşması için yolcu eder, kendi evlerinde onları beklerler. Gelmekte geç kaldıklarında da üzülür ve endişeye kapılırlar. Mektuplar yazar ikrarlarını hatırlatır; bazan da arayıp bulmak üzere kendileri yola çıkarlar.

III — SEVGİLİSİNİN YURDUNDA KARŞILAŞTIĞI ENGELLER

Hikâye veya destan kahramanı, çeşitli engel ve

güçlükleri yenip maşukasının yaşadığı yere erişmesiyle buradaki engeller zinciri başlıyor.

Sevgilisi (Buta) nin yurduna gelmiş olan hikâye veya destan kahramanı, gelmiş bulunduğunu çeşitli yollardan sevgilisine iletir. Bazı destanlarda kahraman, maşukasını sarayının bahçesindeki havuz başında, bazıları maşukasının kırk güzel kızla kırlara gezmeğe çıktığı sırada, bazıları dadı, hizmetçi ve yardımcıları olan kızlarla bir yerde gezerken görür; kendisi de ona görünür ve biribirlerini tanırlar. Çünkü bade içtiklerinde biribirlerini görmüşlerdi. Bazıları da şehir kenarında dost olduğu çoban, sığırtmaç, kel oğlan; misafir olduğu bağbanın anası, yahut misafir olduğu koca-karı v.b. gibi vasıtalarla haber gönderip geldiklerini sevgililerine duyururlar. Bazı destanlarımızda da, maşukası, onun geleceğini bilir ve gizli gözcüler koyup haber bekler.

Çoğunlukla destanlarımızda kahraman, sevgilisinin şehrine gelir gelmez doğru sazcı dükkânına gider. En kıymetli sazı satınalır. Bu sazı, o civardaki en iyi saz çalanlardan daha üstün çalar. Güzel sesiyle çok acıklı ve duygusal türküler söyler. Çok kısa süre içinde ünü bütün şehire yayılır. Böylece bütası onun geldiğinden haberdar olur. Fakat hemen de rakipler onunla mücadeleye başlarlar.

Bu bölüm, bundan önce gördüğümüz birinci ve ikinci bölümlerden daha karmaşık, daha çapraşık olaylarla doludur. Bu yüzden de mücadeleler daha karmaşık, kavga ve döğüşler daha çetin olur.

Bu bölümde kahramanlar, padişah, sultan, Vezir, han gibi hüküm ve ordu sahibi kudretli kimse-

lerle karşılaşırlar. Aynı zamanda bunların ünlü silahşörleri ve pehlivanları vardır. Kahramanlar burada çok çeşitli cezalara çarptırılıyorlar. Örneğin :

Latif Şah, dar ağacına kadar götürülüyor, Şah İsmail'in gözleri oyuluyor. Abbas, zehir kuyusuna atılıyor. Salih, çarmıha çekiliyor. İbrahim köle olarak satılıyor. Tahir sandığa konulup nehire atılıyor. v.b. gibi...

Yukarıda, az da olsa örnek gösterilen cezalar ve diğer mücadeleler incelendiğinde, orta çağda, Doğu Ülkelerinde yaşayan insanların sosyal yaşamları, ülkeleri yöneten iktidar sahiplerinin kız-erkek ilişkileri hakkındaki fikirleri ve adalete dair duygu ve düşünceleri ortaya çıkmakta ve bize bu konularda bir fikir vermektedir.

Görüldüğü gibi, destan veya hikâyeyi hazırlayanların, o çağda toplumların sosyal, dinsel ve duygusal yönleri ile yöneticilerin despotizmini, bu despotlara karşı çıkmış olan eşkiya grubu, kırk haramiler gibi kaba kuvvet ekiplerinin faaliyetlerini destanın olayları içinde gözler önüne sermektedir.

Hikâye veya destan yaratıcısı kahramanını, devrin haksız, kanunsuz ve insafsız kaba kuvvet girdaplarının içine sokuyor. Fakat HAKKIN EMRİYLE, HAK YOLUNDA mücadeleye atılmış olan kahramanını, bütün bu kanunsuz, haksız ve insafsız kaba kuvvet girdaplarından başarı ve galibiyetle çıkarıyor. Çünkü kahramanı haklıdır. Bu hak kendisine TANRI EMRİYLE, TANRININ SEVDİĞİ ulu kişiler tarafından HAK VERGİSİ olarak verilmiş olması felsefesine dayanıyor.

Bütün bu mücadeleleri kahraman, başarı ve galibiyetle sona erdirdiğinde, hikâye ve destanın da üçüncü bölümü sona eriyor.

IV — İMTİHANLAR, MÜSABAKALAR VE BAŞARI (GALİBİYET)

Hikâye veya destan kahramanı önüne çıkan engelleri yüz akı ve başarı ile sonuçlandırınca, onun çeşitli yönlerde kuvvet ve kudretinin varlığı kabul edilir. Kabul edilir ama yine de maşukası (Butası) kendisine verilmez. Bu defa da O'nun doğrudan HAK ÂŞIĞI olup olmadığının denenmesine (Sınanmasına) sıra gelir ve çeşitli imtihanlar, müsabakalar başlar.

Bu bölümün esasını imtihan ve müsabakalar teşkil eder, başarı ve galibiyet ise bunun mantıkî sonucudur.

Genellikle muhabbet (Aşk) hikâye ve destanlarında, bu müsabaka ve imtihanlar, büyük coşkunlukla, dramatik olaylar ve duygusal şiir ve tablolarla tasvir edilir.

Hikâye ve destanlarımızı objektif olarak incelediğimizde, bu müsabaka ve imtihanların, eskiden yeniye doğru bazı aşamalar geçirdiğini görürüz.

Örneğin, çok eski hikâyelerde kahramanın önüne büyülü, tılsımlı imtihanlar ve müsabakalar çıkarılır. Erkek kahraman, büyülü mağaralara, karanlık ormanlara, devler ülkesine gönderilir ki bu genellikle masala kaçar.

Daha sonraları kahramanların karşısına, kız adına vahşi hayvanlar v.b. gibi canlılar çıkarılır. (Kanlı Koca Oğlu Kanturalı boy'unda olduğu gibi).

Giderek büyüler, tılsımlar ve vahşi hayvanlar yerini insanlara bırakır. Ve bu defa da kızın yakınları, babası, kardeşi ve başka yakın kız arkadaşları, v.b. gibi. Buna benzer motifleri «Şah İsmail», «Hurşit-Mahmehri», «Şehzade Behram» gibi halk hikâye ve destanlarında değişik şekillerini görebilmek mümkündür.

Destan veya hikâyelerimizin bu bölümünü incelediğimizde yine görürüz ki, çok eskilerinde, kahramanların bedenî ve fizikî güçleri denemeden, sınaktan geçirilmesine karşın, daha sonraları yaratılmış olan hikâye ve destanlarımızda, kahramanın, eğitim, bilgi, görgü, saz ve söz ustalığı ile akıl, zekâ ve hazırcevaplık gibi yeteneklerine önem verilmektedir.

Bu bölümün sonunda, özellikle muhabbet (Âşk) destanlarının son aşamasında, kahramanın HAK ÂŞIĞI olup olmadığını denemek için bazı hikâyelerde, kızın kendisi; bazılarında kızın baba, kardeş gibi yakınları; bazılarında, kızı seven ve evlenmek istiyen rakip veya lala, vezir veyahut saray âşığı gibi kimseler karşısına çıkar. Şiirle soru-cevap, çeşitli deyişmeler, atışmalar muamma asmalar, perde arkasına veya kapalı kapılar arkasına saklanan kimselerin buldurulmsı gibi imtihan şekilleri uygulanır ve sınaktan geçirilir. Bunlara örnek olarak : «Hüseyin-Reyhan», «Valeh-Zernigâr», «Cafer-Sakine», «Latif Şah» ve «Salman Bey» destan ve hikâyelerini gösterebiliriz.

En sonunda serüven, kahramanın, bade içip, buta almış hakiki HAK ÂŞIĞI olup olmadığını öğrenmekte noktalanır. Bu dramatik sahne, kızın kişisel olarak, sazı ile sözü ile ve peçesini kaldırmış olarak kahrama-

nın karşısına çıkış sahnesidir. Bu duygusal ve ilginç sahneyi, «Aslı-Kerem», «Âşık-Garip», «Kurbani», «Abbas-Gülgez» ve «Nevruz» adlı aşk destanlarında görebiliriz.

Bu gibi karşılıklı soru-cevap ve diğer çeşitli denemelerden hikâye kahramanı genellikle başarılı olarak çıkar. HAK ÂŞIĞI olduğu teslim olunur. Ve Sevgilisi (Butası) kendisine verilir.

Kendisine teslim edilen sevgilisini de yanına alan hikâye kahramanı yurduna dönmek üzere yola çıkar. Bu yolculukta da bazı hikâyelerde, bazı engeller çıkarsa da genellikle bu engeller kolay aşılır ve yurduna döner. Büyük sevinçle karşılanır. Kurbanlar kesilir, şenlikler yapılır. Bu şenlikler devam ederken düğün de başlar. Düğünün son günü Âşık ve Maşuk el ele, kol kola tutuşup odalarına gitmede iken Hikâye veya destanın yaratıcısı bir DUVAKKAPMA söyler. Muhammes tarzında söylenen ve genellikle gelin adayını metheden ve Türkü olarak söylenen bu şiirin sonunda Hikâye ve Destan Yaratıcısı, kendi ismini belirtir.

Hikâye ve destanın anlatılmasına başlandığında söylenen ustadnamelerle, o sözleri söylemiş olan ustadların yaşatılması amaç olduğu gibi destan ve hikâyenin sonunda söylenen duvakkapmada verdiği isimle destan veya hikâye yaratıcısı kendini yaşatma amacı gütmektedir ki bunda da başarılı olmuşlardır.

Hasan Kartarı

1928 yılında Kars'ta doğdu. İlk ve ortaokulu Kars'ta bitirdi. Liseden ayrılıp Erzurum Erkek Öğretmen Okuluna girdi ve 1948 yılında bu okuldan mezun oldu. Köyde ve il merkezinde dört yıl öğretmenlik ve okul müdürlüğünden sonra genç yaşta Kars-Çıldır İlköğretim Müdürü oldu. 1955 yılında yedek subay öğrencisi olarak Polatlı Topçu okuluna girdi ve Yedek Subaylık görevini Çorlu'da tamamladı. Terhisinden sonra tekrar İlköğretim Müdürlüğüne atandı.

1961 yılında Kars Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğüne getirildi. Milli Eğitim Bakanlığınca, halk eğitimi konusunda düzenlenen dört kursa katıldı. 1965 yılında Milli Eğitim Bakanlığınca Danimarka'ya gönderildi. Danimarka'da Halk Eğitimi Teknik Asistanlık Kursunu bitirip görevine döndü. Kars'ta 9 yıl Halk Eğitimi Başkanlığı görevinide birlikte yürüttü. Bu arada uzun yıllar orta dereceli okullarda Türkçe, Tarih, Tabiat Bilgisi ve İngilizce dersleri okuttu. 1970 yılında Ankara - Yenimahalle Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğüne atanan yazar, halen bu görevini yürütmektedir. Kendisi evli ve beş çocuk babasıdır.

Kurucusu olduğu KARSELİ Dergisinin ve Valilikçe çıkarılan KARS'IN SESİ Gazetesinin Mes'ul Müdürlüklerini yaptı. Adı geçen derği ile gazetede ve daha birçok yayın organlarında, Folklör ve Halk Edebiyatının çeşitli dallarında, Halıcılık, Kooperatifçilik, Arıcılık ve Eğitim - Öğretim konularında birçok İnceleme, Tefrika ve Makaleleri yayınlandı «DOĞU ANADOLU'DA ÂŞIK EDEBİYATININ ESASLARI» ilk kitabıdır.

FİATI : 20 TL.